

Research Article

Tax avoidance and estimating the share of tax justice in the tax gap of Iranian Stock Market Company**

Roya Rahimi¹ , Ali Falahati^{*2} , Azad Khanzadi² ,
Mohammad Sharif Karimi²

1. Ph.D. Candidate in Economics, Department of Economics, Faculty of Economics and Accounting, Razi University, Kermanshah, Iran.
2. Associate Professor, Department of Economics, Faculty of Economics and Accounting, Razi University, Kermanshah, Iran.

Received 13 May 2025 Revise 23 August 2025 Accepted 24 August 2025 Publish 21 March 2026

Abstract

The sustainability of tax revenues is fundamentally linked to the implementation of tax justice principles, ensuring a justifiable balance between the taxes paid and the societal benefits derived from public services funded by these revenues. This study investigates the contribution of tax justice to the tax gap in Iran, utilizing statistical evidence from 113 companies listed on the Iranian Stock Market between 2011 and 2023. Decomposition models are employed to estimate the proportion of the tax gap attributable to tax justice. The estimation results indicate that profitability and the proportion of intangible assets negatively affect the effective tax rate. Conversely, liquidity, financial leverage, and the current debt ratio positively influence the effective tax rate. Furthermore, the decomposition models reveal that tax justice accounts for approximately 54% of the overall tax gap. Specifically, during the period 2019–2023, the contribution of tax justice to the tax gap was found to be 41% in low tax quantiles and 68% in high tax quantiles. Consequently, establishing and enhancing a comprehensive financial information system for companies, alongside a critical review of tax amnesty policies, are identified as crucial strategies for improving the role of tax equity in mitigating the tax gap.

Keywords: Tax Justice, Tax Avoidance, Tax Gap, Decomposition Models.

JEL Classification: H26, H21, C21.

* **Corresponding Author:** Ali Falahati

E-mail: ali.falahatii96@gmail.com

Tel: +989183324253

** **Note:** This article is derived from the doctoral dissertation of *Roya Rahimi* in Economics at Razi University.

Cite This Article (APA): Rahimi, R., Falahati, A., Khanzadi, A. & Karimi, M. S. (2026). Tax avoidance and estimating the share of tax justice in the tax gap of Iranian Stock Market Company. *Journal of Economic Policies and Research*, 5(1), 41-66. <https://doi.org/10.22034/jepr.2025.143685.1264>

Homepage of this Article: https://jepr.uok.ac.ir/article_64035.html?lang=en

© The Author(s), 2026. *Economic Policies and Research*, Published online by University of Kurdistan. This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Introduction

The Iranian economy is one of the economies that, according to OPEC statistics in 2022, is the third economy with proven crude oil reserves equivalent to 208 billion barrels. However, despite the abundance of oil reserves, due to sanctions and oil price shocks in recent years, the share of oil revenue in government revenue has decreased sharply and the share of taxes has grown exponentially. According to Central Bank statistics, oil exports decreased from \$119 billion in 2011 to \$21 billion in 2020 and increased to \$55 billion in 2022. Therefore, assuming that the average share of Iranian oil production in global production remains constant after the revolution until 2011, approximately \$74.7 billion in Iranian oil revenue was lost over 2011-2021. Therefore, this level of decline in oil revenues suggests the need for the government to pay attention to sustainable revenue such as taxes. One of the components that provide the willingness of taxpayers to pay taxes is the existence of justice in taxes, in such a way that economic agents with higher profits pay higher taxes, and there is a kind of proportion between taxes and profits. In general, the difference in taxes paid between economic agents can be identified in two components that can be explained and unexplained (discrimination). The explainable component is due to profitability and policies leading to tax avoidance, in such a way that the higher the level of profitability and the less structural changes in the balance sheet and profit and loss statement to benefit from tax avoidance, the tax paid is also proportionally higher. However, discrimination in the difference in taxes is related to the equality of profitability and tax avoidance policies, in such a way that despite the equality of profits and other factors, there is a kind of difference in taxes, and this reduces taxpayers' trust in the government and significantly reduces their willingness to pay. In this regard, this study aims to answer the question: Is the difference in tax paid by listed companies due to differences in profits and benefiting from tax avoidance policies, or is it due to discrimination and factors determining tax injustice?

Methodology

The Oaxaca-Blinder decomposition models (gap in average tax) and the Machado-Meta decomposition model (gap in total tax distribution) are among the models that are able to separate the existing tax gap into two components: the gap due to tax avoidance and ability to pay (components of tax justice) and the gap due to inefficient factors such as discrimination and tax evasion. Equation (1) is the Oaxaca-Blinder (1973) two-part decomposition model. This model divides the tax difference between the two groups into two parts. The first part is the tax difference due to the components of tax avoidance and ability to pay, which include profitability, financial leverage, company size, liquidity and current debt ratio, and the second part is the gap due to tax evasion and tax discrimination, which is identified as the unexplained component

$$R = (x_u - x_l)' \beta_u + x_l' (\beta_u - \beta_l) \quad (1)$$

Results and Discussion

Figure (1) shows the results of the model estimation using the Oaxaca-Blinder decomposition method, which shows that from 2019 to 2021, the tax gap has increased significantly, and the share of unmeasurable factors such as tax evasion and the use of tax incentives has decreased from 55 percent in 2020 to 36 percent in 2023, which indicates that tax efficiency has increased, but the share of tax differences due to tax avoidance policies has increased from 44 percent in 2019 to 64 percent in 2023. The fact is that tax revenues have increased by 59, 54, and 71 percent in the three years 2021 to 2023, respectively, which is due to the increase in tax bases and tax rates in recent years, and the rate of technological progress and the expansion of tax systems has grown rapidly in recent years to be able to identify taxpayers correctly, which is of course a relative success. In this context, it has been obtained. Therefore, given that during the period 2011 to 2023, the share of policies leading to tax avoidance exceeded 50 percent and was equivalent to 54 percent, the importance of the type of management in determining the financial structure of firms is important and valuable.

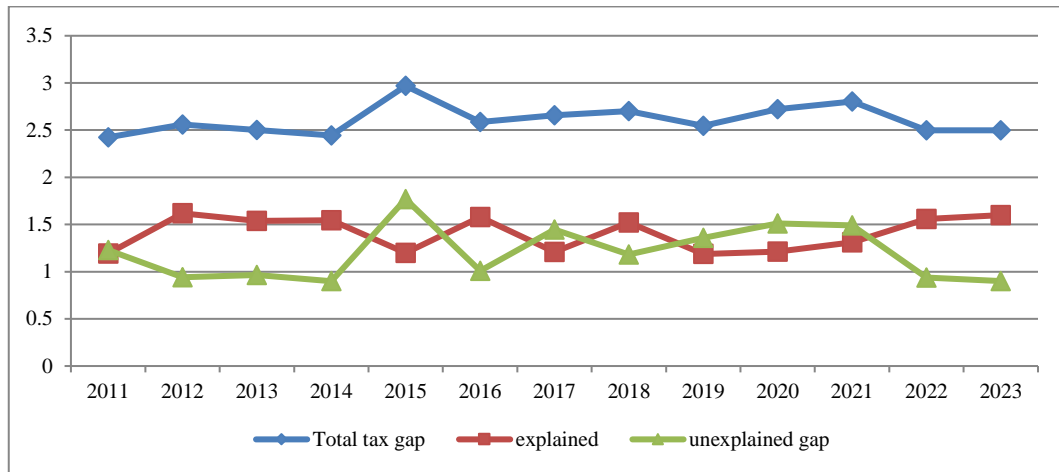
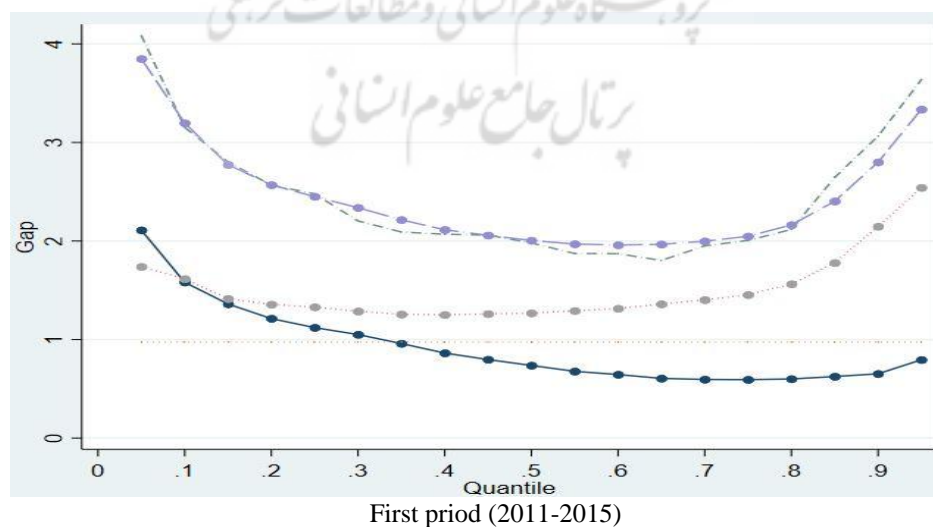

Figure 1: Oaxaca-Blinder decomposition result

The results of Machado-Mata analysis in Figure (2) show that in the second period (2019-2023) of the study, the total tax gap has increased compared to the first period, but the gap due to tax avoidance has decreased for all quantiles, in other words, there is a kind of alignment of balance sheet policies and profit and loss among listed companies, so that most listed companies are able to benefit from these policies, but the component due to other factors, which is called the unexplained component such as tax evasion policies and the use of the legal capacity of tax incentives, has increased significantly. So that the share of tax justice-based components in the first period in the five lowest tax quantiles was 51 percent and in the second period it decreased to 41 percent, but the share of this component in the four highest tax quantiles was 75 percent in the first period and decreased to 68 percent in the second period. Given the breadth of economic activities and the diversity of tax incentives, such a result was expected. Also, examining the contribution of the two aforementioned components to the tax gap shows that the contribution of the component due to tax avoidance has decreased significantly and the contribution of the component due to unexplained factors has increased significantly in all quantiles. Therefore, despite the increase in the level of taxes, the contribution of rent and corruption in tax collection has increased relatively.

First period (2011-2015)

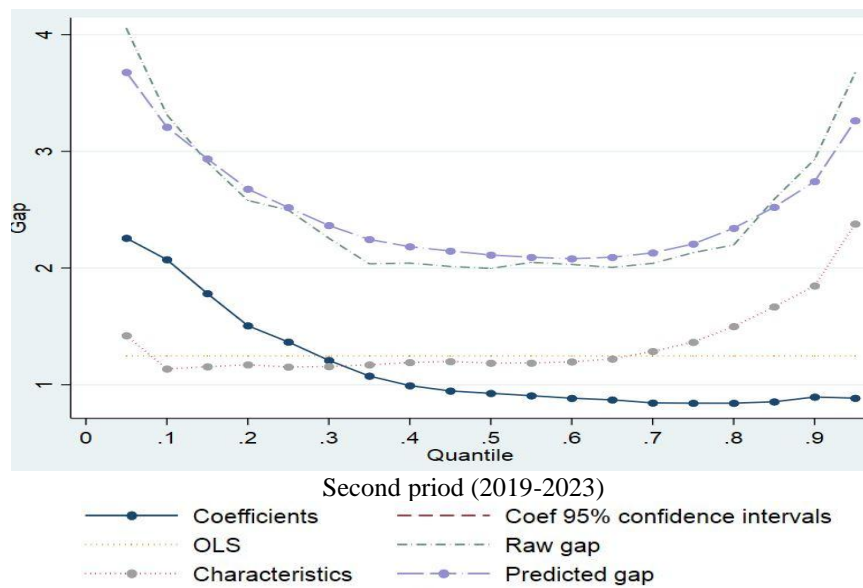

Figure 2: Machado-Mata decomposition result

Conclusion

Given that approximately 54% of the tax gap during the period 2011-2023 can be explained by tax justice components, and the Machado-Mata approach shows that in low tax quantiles the share of tax evasion and tax discrimination in the tax gap is higher, and in high tax quantiles the share of the tax justice component is higher. Therefore, focusing on the development and expansion of comprehensive systems and databases of listed companies with lower taxes paid can increase tax revenue and increase the share of tax justice in the tax gap.

Additional information

Authors' Contributions

This article is derived from the Doctoral dissertation of *Roya Rahimi* in the field of **Ali Falahati**, conducted under the supervision of Dr. **Azad Khanzadi** and with the advisement of Dr. **Mohammad Sharif Karimi**, in the Department of Economics, Faculty of Economics and Accounting, Razi University, Kermanshah, Iran.

Conflict of interest

The authors declare that there is no conflict of interest regarding the publication of this article.

Financial Support

The authors received no financial support for the research and publication of this article.

ORCID

- iD *Roya Rahimi* <https://orcid.org/0009-0009-9980-3068>
- iD *Ali Falahati* <https://orcid.org/0000-0002-6569-0044>
- iD *Azad Khanzadi* <https://orcid.org/0000-0002-2060-275X>
- iD *Mohammad Sharif Karimi* <https://orcid.org/0000-0002-5967-6756>

اجتناب مالیاتی و برآورد سهم عدالت مالیاتی در شکاف مالیات شرکت‌های بورسی ایران**

رویا رحیمی^۱، علی فلاحتی^{۲*}، آزاد خانزادی^۲، محمدشریف کریمی^۲

۱. دانشجوی دکتری علوم اقتصادی، گروه اقتصاد، دانشکده اقتصاد و حسابداری، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.

۲. دانشیار، گروه اقتصاد، دانشکده اقتصاد و حسابداری، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۲۳ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۶/۰۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۰۲ تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۱/۰۱

چکیده

پایداری درآمد‌های مالیاتی در هر کشوری به اجرای مؤلفه‌های عدالت مالیاتی وابسته است، طوری که تناسبی بین مالیات پرداختی و برخورداری از وضعیت مطلوب ناشی از هزینه درآمد‌های مالیاتی وجود داشته باشد، در همین راستا پژوهش حاضر با استفاده از آمارهای ۱۱۳ شرکت بورسی طی دوره زمانی ۱۴۰۲-۱۳۹۰ و به‌کارگیری رهیافت رگرسیون چندک و مدل‌های تجزیه به بررسی تعیین‌کننده‌های مالیات مؤثر و اندازه‌گیری سهم عدالت مالیاتی در شکاف مالیات می‌پردازد، نتایج برآوردها نشان می‌دهد که سودآوری و سهم دارایی‌های نامشهود باعث کاهش مالیات مؤثر و تقدینگی، اهرم مالی و نسبت بدهی جاری باعث افزایش مالیات مؤثر شده است، علاوه بر این مدل‌های تجزیه نشان می‌دهد که تقریباً ۵۴ درصد از شکاف مالیاتی به واسطه عدالت مالیاتی قابل توضیح است و سهم عدالت مالیاتی در چندک‌های پایین مالیاتی در دوره ۱۴۰۲-۱۳۹۸ برابر با ۴۱ درصد و در چندک‌های بالای مالیاتی برابر با ۶۸ درصد است، لذا ایجاد و توسعه سامانه جامع اطلاعات مالی شرکت‌ها و لزوم بازنگری در بخشودگی مالیاتی مهم‌ترین سیاست‌ها برای بهبود سهم عدالت مالیاتی در شکاف مالیاتی است.

واژگان کلیدی: عدالت مالیاتی، اجتناب مالیاتی، شکاف مالیاتی، مدل‌های تجزیه.

طبقه‌بندی JEL: H21، H26، C21.

* نویسنده مسئول: علی فلاحتی آدرس رایانامه: ali.falahatii96@gmail.com تلفن تماس: ۰۹۱۸۳۳۲۴۲۵۳

** یادداشت: مقاله حاضر برگرفته از رساله دکتری **رویا رحیمی** در رشته علوم اقتصادی در دانشگاه رازی است.

استناد به مقاله (APA): رحیمی، رویا، فلاحتی، علی، خانزادی، آزاد و کریمی، محمدشریف. (۱۴۰۵). اجتناب مالیاتی و برآورد سهم عدالت

مالیاتی در شکاف مالیات شرکت‌های بورسی ایران. *نشریه سیاست‌ها و تحقیقات اقتصادی*، ۵(۱)، ۴۱-۶۶.

<https://doi.org/10.22034/jepr.2025.143685.1264>

https://jepr.uok.ac.ir/article_64035.html

صفحه اصلی مقاله در سامانه نشریه:

۱. مقدمه

اقتصاد ایران یکی از اقتصادهایی است که بر اساس آمارهای اوپک^۱ در سال ۲۰۲۲، سومین اقتصاد دارای ذخایر اثبات شده نفت خام معادل با ۲۰۸ میلیارد بشکه است. این در حالی است که علی‌رغم بهره‌مندی از ذخایر نفتی، به دلیل تحریم و شوک قیمت نفت در سال‌های اخیر، سهم درآمد نفتی از درآمد دولت به شدت کاهش یافته است و سهم مالیات‌ها به صورت تصاعدی رشد کرده است. طوری که بر اساس آمارهای بانک مرکزی میزان صادرات نفتی از ۱۱۹ میلیارد دلار در سال ۱۳۹۰ به رقم ۲۱ میلیارد دلار در سال ۱۳۹۹ کاهش یافته است و به ۵۵ میلیارد دلار در سال ۱۴۰۱ افزایش یافته است. بنابراین با فرض ثابت بودن میانگین سهم تولید نفت ایران از تولید جهانی پس از انقلاب تا سال ۱۳۹۰، تقریباً ۷۴/۷ میلیارد دلار درآمد نفتی ایران در دهه ۹۰ از دست رفته است؛ بنابراین این سطح کاهش درآمدهای نفتی، لزوم توجه دولت به درآمد پایدار از قبیل مالیات‌ها را مطرح می‌کند. بر همین اساس در اسناد بالادستی نظام بر اصلاح نظام درآمدی دولت با افزایش سهم درآمدهای مالیاتی و قطع وابستگی بودجه به نفت تأکید شده است. در بند چهارم برنامه هفتم توسعه اقتصادی بر ضرورت ایجاد تحول در نظام مالیاتی با رویکرد تبدیل مالیات به منبع اصلی تأمین بودجه جاری دولت، ایجاد پایه‌های مالیاتی جدید، جلوگیری از فرار مالیاتی^۲ و تقویت نقش هدایت و تنظیم‌گری مالیات در اقتصاد با تأکید بر رونق تولید و عدالت مالیاتی توجه شده است. علاوه بر این در لایحه بودجه ۱۴۰۴ نیز بر تحقق عدالت مالیاتی در راستای بخشودگی مالیات برای اقشار کم‌درآمد و افزایش مالیات ستانی از دانه‌درشت‌ها را هدف‌گذاری کرده است. بررسی اهداف کمی برنامه هفتم توسعه نیز نشان می‌دهد که بر دست‌یابی به نسبت ۱۰ درصد مالیات به تولید ناخالص داخلی و نسبت ۸۰ درصدی مالیات به اعتبارات هزینه‌ای تأکید شده است. این در حالی است که بر اساس گزارش مالی دولت و مرکز آمار ایران نسبت مالیات به تولید ناخالص داخلی ایران در سال ۱۳۹۵ برابر با ۶/۸ درصد و در سال ۱۴۰۱ به رقم ۳/۸ درصد کاهش یافته است که عامل مهم کاهش نسبت مذکور، افزایش تورم در سال‌های اخیر با وجود شناسایی پایه‌های مالیاتی جدید است. اما این نسبت برای کشورهای سازمان همکاری و توسعه اقتصادی^۳ (OECD) در سال ۲۰۲۱ برابر با ۳۴/۱ درصد بوده است. علاوه بر این نسبت مالیات به اعتبارات هزینه‌ای در سال ۱۴۰۱ برابر با ۴۸/۲ درصد بوده است؛ بنابراین مقایسه آمارها با اهداف برنامه‌ریزی شده نشان‌دهنده شکاف نسبتاً بالای ساختار مالیات‌ها با برنامه‌ها دارد. اگر در سال‌های اخیر با ظهور و گسترش سامانه مودیان و پایانه‌های فروشگاهی گامی مهم در راستای بهبود وضعیت عدالت مالیاتی برداشته شده است که نمود اجرای این سیاست‌ها به صورت رشد بالای درآمدهای مالیاتی در سال‌های اخیر گزارش شده است. طوری که بر اساس آمارها، درآمدهای مالیاتی از ۳۵۹ هزار میلیارد ریال در سال ۱۳۹۰ به رقم ۸۰۵۹ هزار میلیارد ریال در سال ۱۴۰۲ افزایش یافته است که طی سه سال ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۲ نرخ رشد درآمدهای مالیاتی بالغ بر ۵۰ درصد بوده است.

1. Organization of the Petroleum Exporting Countries (OPEC)

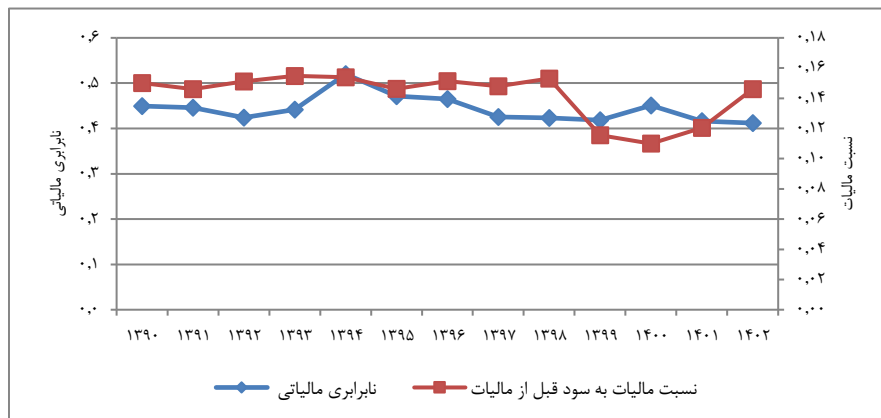
2. Tax evasion

3. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)

بنابراین، مروری بر تحولات اقتصادی ایران نشان می‌دهد که مالیات مهم‌ترین مؤلفه تأمین‌کننده پایداری درآمدهای دولت است. اما واقعیت آن است که مالیات زمانی قابل حصول است که از یک طرف دولت توانایی شناسایی پرداخت‌کنندگان مالیات را داشته باشد که این مسئله تحت‌تأثیر پیشرفت فناوری و همچنین تغییر در الگوی پرداخت جامعه است که در سال‌های اخیر پیشرفت‌های قابل‌ملاحظه‌ای را تجربه کرده است، از طرف دیگر مودیان مالیات، توانایی و تمایل به پرداخت مالیات را داشته باشند، توانایی پرداخت مودیان در قالب شناسایی سود و درآمدهای بالاتر نسبت به هزینه‌ها قابل‌شناسایی است و تمایل به پرداخت تحت‌تأثیر عوامل متعددی است. عواملی مانند دیدگاه مطلوب جامعه به صرف درآمدهای مالیاتی در پروژه‌های موردنیاز و اولویت‌دار جامعه و وجود عدالت مالیاتی^۱ (ابریشمی و همکاران، ۱۴۰۳) مهم‌ترین مؤلفه تعیین‌کننده تمایل به پرداخت مالیات‌ها است، به این صورت که هر چه درآمدهای مالیاتی کسب شده در پروژه‌هایی صرف شود که موانع سرمایه‌گذاران و تولیدکنندگان را رفع و فرایندهای دستیابی به درآمدهای بالاتر را برای آنها تسهیل نماید، تمایل به پرداخت مالیات افزایش می‌یابد که این مستلزم وجود کارآمد برای شناسایی موانع اولویت‌دار سرمایه‌گذاران و تولیدکنندگان است. لذا در چنین شرایطی از یک طرف نارضایتی نسبت به مالیات‌های پرداختی از جانب مالیات‌دهندگان به حداقل کاهش می‌یابد، و از طرف هزینه اجرایی دولت برای جمع‌آوری درآمدهای مالیاتی به حداقل کاهش می‌یابد که این مهم علاوه بر آنکه اعتماد بین مودیان مالیاتی و دولت‌ها را به حداکثر افزایش می‌دهد، نارضایتی مالیات‌دهندگان در پرداخت مالیات را به حداقل کاهش می‌دهد.

بنابراین، یکی از مؤلفه‌های تأمین‌کننده تمایل به پرداخت مالیات از جانب مودیان مالیاتی، وجود عدالت در مالیات است، به این صورت که کارگزاران اقتصادی با سود بالاتر، مالیات بالاتری را پرداخت نمایند، و نوعی تناسب بین مالیات و سود وجود داشته باشد (ابریشمی و همکاران، ۱۴۰۳). به‌طورکلی تفاوت مالیات پرداختی میان کارگزاران اقتصادی در دو جزء قابل توضیحی و غیر قابل توضیحی (تبعیض) قابل‌شناسایی است، جزء قابل توضیحی ناشی از سودآوری و سیاست‌های منتهی به اجتناب مالیاتی قابل‌بررسی است، به این صورت که هر چه میزان سودآوری بالاتر بوده و تغییرات ساختاری در ترازنامه و صورت سود و زیان برای بهره‌مندی از اجتناب مالیاتی کمتر باشد، مالیات پرداختی نیز به‌طور تناسبی بالاتر است، اما تبعیض در تفاوت مالیات به‌صورت برابر بودن سودآوری و سیاست‌های اجتناب مالیاتی مرتبط است، به این صورت که با وجود برابری سود و سایر عوامل، نوعی تفاوت مالیات وجود دارد و این مسئله باعث کاهش اعتماد مالیات‌دهندگان به دولت شده و تمایل به پرداخت آنها را به‌صورت معنی‌داری کاهش می‌دهد. اندازه‌گیری نابرابری مالیاتی^۲ و نسبت مالیات به سود قبل از مالیات (مالیات مؤثر) در شرکت‌های بورسی مورد استفاده در این پژوهش در شکل (۱) نشان می‌دهد که نابرابری مالیاتی در سال ۱۴۰۲ به کمترین مقدار کاهش‌یافته است، اما مالیات مؤثر^۳ در سال ۱۳۹۹ با کاهش شدیدی مواجه شده است و سپس در روندی افزایشی به میزان ۱۴ درصد در سال ۱۴۰۲ افزایش‌یافته است.

1. Tax Justice
2. Tax inequality
3. Effective Tax

شکل ۱: مالیات مؤثر و نابرابری مالیاتی ۱۱۳ شرکت بورسی

منبع: محاسبات محققین از گزارش‌ها حسابرسی شده شرکت‌های بورسی (وبگاه کدال)

بنابراین، شکل (۱) نشان می‌دهد که نابرابری مالیات پرداختی در بین شرکت‌های بورسی در سطح بالایی قرار دارد، لذا بررسی علت وجودی این سطح از نابرابری دارای دلالت‌های مفید سیاستی است. در این راستا پژوهش حاضر بر آن است به این سؤال پاسخ دهد که آیا تفاوت مالیات پرداختی شرکت‌های بورسی ناشی از تفاوت در سود و بهره‌مندی از سیاست اجتناب مالیاتی است، یا ناشی از تبعیض و عوامل تعیین‌کننده ناعدالتی مالیات است؟

۲. ادبیات پژوهش

۲-۱. مبانی نظری

مالیات از یک طرف منبع مهم درآمد دولت برای صرف مخارج عمومی در راستای بهبود رفاه خانوارها (گرایی نژاد و چپر دار، ۱۳۹۱) است که باعث افزایش رضایت جامعه خواهد شد، و از طرف دیگر مالیات قسمتی از درآمد یا دارایی اشخاص است که افراد برای حفظ و امنیت بقیه اموال و دارایی خود به دولت می‌پردازند (زارع و همکاران، ۱۴۰۱) و از آنجا که افزایش مالیات به مفهوم انتقال قدرت خرید از شخصیت‌های حقیقی و حقوقی به دولت است که باعث نارضایتی خواهد بود (Muduli & Manik, 2020). در واقع افراد هزینه تأمین مخارج عمومی و حفظ منافع اقتصادی - سیاسی و اجتماعی کشور از جانب دولت را می‌پردازند، و به همین دلیل انتظار دارند که با افزایش مالیات پرداختی، زمینه و شرایط افزایش فعالیت آنها با وجود کیفیت بالای وضعیت اقتصادی - سیاسی و اجتماعی فراهم آید؛ لذا برآیند رضایت دولت از درآمد مالیاتی بالاتر و نارضایتی مودیان نسبت پرداخت مالیات به کارایی و عدالت مالیاتی وابسته است. عدالت به معنای وصول عادلانه مالیات و ایجاد فضای مشوق تولید برای فعالان اقتصادی است تا افراد با مهارت و توانایی‌های متعدد در اقتصاد فعالیت نمایند و کارایی به معنای وصول مالیات با کمترین تنش و هزینه و به عبارتی افزایش بهره‌وری سازمان است. در واقع اصول یک نظام مالیاتی مطلوب از نظر آدام اسمیت^۱ (۱۷۷۶) مبتنی بر ۴ اصل برابری و عدالت (توجه به توانایی پرداخت مالیات‌دهندگان)،

1. Adam Smith

اصل سهل الوصول بودن (کسب رضایت نسبی)، اصل معین و مشخص بودن (تعیین دقیق میزان و زمان پرداخت مالیات) و اصل صرفه جویی (حداقل هزینه گردآوری مالیات) است و برقراری ۴ اصل مذکور در هر اقتصادی عامل پویایی و رشد اقتصادی بالاتر است؛ لذا بر اساس اصل برابری و عدالت و با توجه به اینکه توانایی بهره‌مندی و بر خورداری کارگزاران اقتصادی از شرایط متفاوت است، بنابراین تعیین سهم پرداخت هر کدام از کارگزاران در تأمین مالی شرایط بهبود یافته مبتنی بر اجرای عدالت مالیاتی است. عدالت مالیاتی به مفهوم عدم تبعیض بین مودیان مالیاتی است و هر شخصی که از امکانات بیشتری برخوردار است، باید سهم بیشتری را در تأمین هزینه‌های عمومی داشته باشد (حقیقی فشی و همکاران، ۱۳۹۹).

مفهوم عدالت مالیاتی در دو مفهوم مختلف عدالت افقی مبتنی بر مالیات برابر از افراد دارای موقعیت درآمدی برابر (Blackburns, 1994) و مفهوم عدالت عمودی مبتنی بر مالیات نابرابر با توجه به تفاوت موقعیت درآمدی (Saez & Zucman, 2016) قابل بررسی است. بنابراین، دو اصل توانایی پرداخت و اصل فایده برای شناسایی افراد مشابه و غیرمشابه وجود دارد. در مفهوم اصل فایده هر فرد متناسب با فایده‌ای که می‌برد، مالیات پرداخت می‌کند که نمود آن در مالیات بر مصرف است و مصرف برابر منجر به پرداخت مالیات برابر خواهد شد. اصل مبتنی بر نفع با کارایی اقتصادی سازگار است و نسبت به عدالت در توزیع بی تفاوت است. اما در مفهوم اصل پرداخت، مالیات بر اساس توانایی پرداخت تعیین می‌شود، و با توزیع و عدالت اجتماعی سازگارتر است. مالیات بر درآمد نوعی مالیات مبتنی بر توانایی پرداخت است. اما در راستای برقراری عدالت مالیاتی، تعیین نرخ مالیات مهم و دارای اهمیت است.

در تقسیم‌بندی دیگر، عدالت مالیاتی شامل چهار بعد برابری، فراگیری، تناسب و نصفت است. برابری در مالیات به این مفهوم است که افراد و اشخاصی که از دیدگاه مالیاتی در شرایط یکسانی هستند، مالیات برابر بپردازند و هیچ فردی به دلیل درآمد یا وضعیت اجتماعی خاص، از پرداخت مالیات معاف نشود (Musgrave & Musgrave, 1989). فراگیری به این مفهوم است که قوانین مشابه برای همه افراد با حفظ شفافیت و عدم تعارض منافع در فرایندهای تصمیم‌گیری مالیاتی اعمال می‌شود (Bird & Zolt, 2019). تناسب به این مفهوم است که میزان مالیات پرداختی هر فرد باید متناسب با وضعیت اقتصادی مودی مالیاتی باشد (Slemrod & Bakija, 2008)، نصفت در مالیات بر درک انصاف نظام مالیات بر درآمد بر مبنای شکل‌گیری اعتماد متقابل است، لذا مودیان در ارزیابی انصاف مالیاتی، مشارکت مالیاتی خود را با منفعی که به ازای آن از دولت دریافت می‌کنند، مقایسه می‌کنند (الماسی و همکاران، ۱۳۹۳).

یکی از ارکان اصلی نمود عدالت مالیاتی، تعیین نرخ بهینه مالیات است که در ادبیات اقتصادی تحت سه حالت قابل بررسی است، با فرض آنکه تابع مطلوبیت درآمد تمام افراد یکسان و نسبت به درآمد کاهنده است، اصل اول مبتنی بر چشم پوشی یکسان از مطلوبیت کل است که در این حالت افراد ثروتمند، مالیات کمتری به طور نسبی پرداخت می‌کنند که دلالت بر مالیات تنازلی دارد. حالت دوم مالیات بر اساس مطلوبیت نسبی از دست‌رفته ناشی از کاهش درآمد به واسطه مالیات قابل تعیین است که در این صورت مالیات تناسبی بر اقتصاد

برقرار است، چرا که افراد به نسبت درآمد، مالیات پرداخت می‌کنند، و در نهایت حالت سوم مبتنی بر تعیین نرخی از مالیات است که مطلوبیت نهایی درآمدی را به سطح برابر در بین آحاد جامعه تغییر دهد که در این صورت مالیات تصاعدی بر اقتصاد برقرار است.

با مروری بر اصول نظام مالیات مطلوب، عدالت مالیات با وجود شکاف مالیاتی کاملاً سازگار است، به این صورت که تفاوت مالیات‌ها بر اساس تفاوت سودآوری به عنوان مهم‌ترین مؤلفه برخورداری از وضعیت اقتصادی - اجتماعی بهبود یافته قابل توضیح است، به عبارتی شکاف مالیاتی تا سطحی قابل پذیرش است که تفاوت‌های شاخص‌های بهره‌مندی از وضعیت اقتصادی آنرا تعیین می‌کند، اما واقعیت آن است که فرار مالیاتی، اجتناب مالیاتی و تبعیض مالیاتی از جمله عوامل مؤثر بر شکاف مالیاتی هستند که می‌توانند بخش نسبت بالایی از شکاف مالیاتی بین شخصیت‌های جامعه را توضیح دهد. اجتناب مالیاتی مبتنی بر سیاست‌هایی است که ساختار مالی آنرا تعیین می‌کند که قابل اندازه‌گیری هستند و این عوامل شامل اندازه بنگاه، نسبت اهرم مالی، سهم بدهی جاری و نسبت دارایی‌های نامشهود هستند، لذا چون این عوامل قابل اندازه‌گیری هستند، بنابراین شکاف مالیاتی ناشی از آنها نیز قابل تعیین است، اما شکاف مالیاتی ناشی از فرار مالیاتی و تبعیض مالیاتی قابل اندازه‌گیری نیست و به همین دلیل در ادبیات اقتصادی تحت عنوان عوامل قابل توضیحی شناسایی است. مدل‌های تجزیه اکساکا بلیندر^۱ (شکاف در میانگین مالیات) و مدل تجزیه ماچادو متا^۲ (شکاف در کل توزیع مالیات) از جمله مدل‌هایی هستند که دارند، شکاف مالیاتی موجود را به دو جزء شکاف ناشی از اجتناب مالیاتی و توانایی پرداخت (مؤلفه‌های عدالت مالیاتی) و جزء شکاف ناشی از عوامل ناکارا مانند تبعیض و فرار مالیاتی تفکیک نماید. معادله (۱) مدل دو بخشی تجزیه بلیندر و اکساکا (۱۹۷۳) است. این مدل تفاوت مالیات بین دو گروه را به دو بخش تقسیم می‌نماید. بخش اول اختلاف مالیات ناشی از مؤلفه‌های اجتناب مالیاتی و توانایی پرداخت است که شامل سودآوری، اهرم مالی، اندازه شرکت، نقدینگی و نسبت بدهی جاری است و بخش دوم شکاف ناشی از فرار مالیاتی و تبعیض مالیاتی است که تحت عنوان جزء غیر قابل توضیحی شناسایی شده است.

$$R = (x_u - x_l)' \beta_u + x_l' (\beta_u - \beta_l) \quad (1)$$

در رابطه (۱)، R شکاف مالیات بین دو گروه با مالیات بالا (u) و پایین (l) است، x متغیرهای توضیحی است که شامل مؤلفه اجتناب مالیاتی و توانایی پرداخت است، β ضرایب برآوردی برای عوامل مؤثر بر مالیات در دو گروه است. کاربرد رهیافت رگرسیون چندک منجر به ارائه نتایج تجزیه ماچادو - متا خواهد شد که به صورت رابطه (۲) است:

$$Q_\theta(t_u|x_u) - Q_\theta(t_l|x_l) = [Q_\theta(t_u|x_u) - Q_\theta(x_l\beta_u)] + [Q_\theta(x_l\beta_u) - Q_\theta(t_l|x_l)] \quad (2)$$

در معادله (۲)، $Quant_\theta(t_i|x_i)$ برآورد چندک θ ام شرطی t_i را به شرط x_i نشان می‌دهد و جزء اول دلالت بر شکاف مالیاتی ناشی از مؤلفه عدالت مالیاتی و جزء دوم ناشی از فرار مالیاتی و تبعیض است.

۲-۲. پیشینه پژوهش

قادری و همکاران (۱۳۹۷) عوامل مالی و غیرمالی مؤثر بر شکاف مالیاتی را در ۷۹ شرکت برای دوره زمانی ۱۳۹۵-۱۳۸۵ با استفاده از رویکرد الگوسازی معادلات ساختاری مورد بررسی قرار می‌دهند. نتایج مطالعه آنها نشان می‌دهد که عوامل مالی از قبیل سودآوری، وجوه نقد، نسبت اهرمی اثر مثبت و معنی‌داری را بر شکاف مالیاتی دارد. اما عوامل غیرمالی از قبیل اندازه شرکت، عمر شرکت و نوع مؤسسه حسابرسی اثر منفی و نامعنناداری را بر شکاف مالیاتی دارد.

قوی پنجه و قریب (۱۳۹۷) رابطه بین محدودیت در تأمین مالی و اجتناب مالیاتی را در ۱۰۲ شرکت بورسی طی دوره زمانی ۱۳۹۴-۱۳۸۸ با استفاده از رهیافت داده‌های پانل مورد بررسی قرار می‌دهند، نتایج مطالعه آنها نشان می‌دهد که اندازه شرکت، اهرم مالی و بازدهی دارایی اثر معنی‌داری را بر اجتناب مالیاتی ندارد.

حاتم و تاجیک (۱۳۹۸) در پژوهشی برای ۱۴۳ شرکت طی دوره زمانی ۱۳۹۶-۱۳۹۲ و با استفاده از تحلیل رگرسیون نشان می‌دهند که اندازه شرکت اثر مثبت و اهرم مالی اثر منفی بر مالیات مؤثر دارد.

عزیزی و جوکار (۱۴۰۰) به بررسی نقش تعدیلی اندازه شرکت بر اجتناب مالیاتی طی دوره زمانی ۱۳۹۸-۱۳۸۷ برای ۱۲۰۰ شرکت پذیرفته شده بورسی با استفاده از رهیافت معادلات ساختاری می‌پردازند، نتایج مطالعات آنها نشان می‌دهد که هرچه اندازه شرکت بزرگتر باشد، رابطه بین مسئولیت پذیری اجتماعی و اجتناب مالیاتی قوی‌تر می‌شود.

دودکانلوی میلان و صدیقی (۱۴۰۰) در بررسی اثر بدهی و جریان‌های نقدی بر اجتناب مالیاتی از آمارهای بورس اوراق بهادار تهران برای دوره زمانی ۱۳۹۸-۱۳۹۳ و تعداد ۷۷ شرکت استفاده می‌کنند، نتایج به‌کارگیری داده‌های تابلویی نشان می‌دهد که افزایش نسبت بدهی باعث افزایش اجتناب مالیاتی و کاهش در مالیات‌های پرداختی شده است، اما جریان نقدی اثر معنی‌داری را بر اجتناب مالیاتی ندارد.

نمازیان و همکاران (۱۴۰۱) به بررسی اثر نرخ مؤثر مالیاتی و کیفیت حاکمیت شرکتی بر اجتناب مالیاتی در شرکت‌های بورسی طی دوره زمانی ۱۳۹۷-۱۳۸۲ با استفاده از رهیافت داده‌های پانل می‌پردازند، نتایج مطالعه آنها نشان می‌دهد که اهرم مالی، اندازه شرکت و دارایی‌های ثابت مشهود به ترتیب اثر مثبت، منفی و منفی بر اجتناب مالیاتی دارند.

اسکندری و درستان (۱۴۰۱) نقش سودآوری، اهرم مالی و مدیریت سود را بر اجتناب مالیاتی در ۱۵۹ شرکت بورسی برای دوره زمانی ۱۳۹۹-۱۳۹۰ مورد بررسی قرار می‌دهند، نتایج آنها نشان می‌دهد که اهرم مالی اثر مثبت و معنی‌داری را بر اجتناب مالیاتی دارد، اما سودآوری اثر منفی و معنی‌داری را بر اجتناب مالیاتی دارد.

فخار و همکاران (۱۴۰۲) در پژوهشی برای ۹۹ شرکت فعال بورسی طی دوره زمانی ۱۳۹۹-۱۳۸۷ و به‌کارگیری رویکرد استپ وایز در جهت انتخاب رگرسیون معتبر به بررسی عوامل مؤثر بر اجتناب مالیاتی می‌پردازند، نتایج مطالعه آنها نشان می‌دهد که اندازه شرکت، دارایی نامشهود و نسبت نقدینگی اثر منفی و معنی‌داری را بر اجتناب مالیاتی دارد.

صادقی و همکاران (۱۴۰۲) در پژوهشی اثر متغیرهای ادراک عدالت مالیاتی و اعتماد به دولت را در نمونه‌های شامل ۲۱۰ شاغل اداره مالیات خراسان رضوی بررسی می‌کنند. نتایج آنها نشان می‌دهند که رابطه مثبت بین اعتماد به دولت و ادراک مالیاتی وجود دارد.

طاهری و جلیلی (۱۴۰۲) در پژوهشی برای ۱۷۱ شرکت پذیرفته شده بورسی طی دوره زمانی ۱۳۹۶-۱۴۰۰ و با به‌کارگیری رهیافت رگرسیون چند متغیره نشان می‌دهند که اندازه شرکت و اهرم مالی اثر منفی و معنی‌داری را بر نرخ مؤثر مالیاتی دارند، اما بازده دارایی اثر مثبتی و نامعنی‌داری را بر نرخ مؤثر مالیاتی دارند.

فلاح سوجه و همکاران (۱۴۰۲) عوامل مؤثر بر اجتناب مالیاتی را با استفاده از رهیافت معادلات رگرسیون ساختاری خطی مورد بررسی قرار می‌دهند. آنها در مطالعه خود از آمار شرکت‌های بورسی طی دوره زمانی ۱۳۹۸-۱۳۹۳ و رهیافت داده‌های پانل استفاده می‌کنند، نتایج مطالعه آنها نشان می‌دهد که اندازه شرکت، اهرم مالی و بازدهی دارایی‌ها اثر منفی و معنی‌داری را بر اجتناب مالیاتی دارد.

سعیدی و حسینی (۱۴۰۳) اثر اهرم مالی و نقدینگی را بر اجتناب مالیاتی در شرکت‌های بورسی تهران در دوره زمانی ۱۴۰۱-۱۳۹۵ در ۹۷ شرکت مورد بررسی قرار می‌دهند. نتایج مطالعه آنها نشان می‌دهد که نقدینگی اثر منفی و اهرم مالی اثر مثبت بر اجتناب مالیاتی دارد.

بیات مانیزانی (۱۴۰۳) در پژوهشی با استفاده از رهیافت رگرسیون چندمتغیره رابطه بین نسبت جریان نقدی را با اجتناب مالیاتی مورد بررسی قرار می‌دهد. با در نظر گرفتن آمارهای ۱۳۴ شرکت بورسی طی دوره ۱۴۰۱-۱۳۹۵ نشان می‌دهد که رابطه‌ای معنی‌دار بین جریان نقد و اجتناب مالیاتی وجود دارد.

بختیاری (۱۴۰۴) اثر فشردگی سرمایه را بر اجتناب مالیاتی در نمونه‌ای شامل ۱۲۰ شرکت بورسی طی دوره ۱۳۹۲-۱۴۰۱ با استفاده از رهیافت داده‌های پانل بررسی می‌کنند. نتایج مطالعه آنها نشان می‌دهد که دارایی‌های ثابت و استهلاک مربوط به آنها باعث افزایش اجتناب مالیاتی شده، اما وجوه نقد عملیاتی و رشد دارایی‌ها باعث کاهش اجتناب مالیاتی شده است. کاظمی علوم و همکاران (۱۴۰۴) برای ۱۶۰ شرکت طی دوره ۱۴۰۱-۱۳۹۴ با استفاده از رهیافت رگرسیون چندگانه نشان می‌دهند که روابط سیاسی منجر به اجتناب مالیاتی شده و کیفیت حسابرسی نیز اثر معنی‌داری بر رابطه اجتناب مالیات و روابط سیاسی دارد.

سوسیارتی و همکاران^۱ (۲۰۲۰) با استفاده از آمارهای بورس اندونزی برای دوره ۲۰۱۸-۲۰۱۲ و رهیافت داده‌های پانل اثر اهرم مالی و شدت سرمایه را بر اجتناب مالیاتی مورد بررسی قرار می‌دهند. نتایج برآوردها نشان می‌دهد که اهرم مالی اثر معنی‌داری را بر اجتناب مالیاتی ندارد و شدت سرمایه اثر منفی بر آن دارد.

الکردی و ماردینی^۲ (۲۰۲۰) نقش ساختار مالکیت را بر اجتناب مالیاتی مورد بررسی قرار می‌دهند. آنها برای مطالعه خود از آمارهای ۳۴۸ شرکت اردن طی دوره زمانی ۲۰۱۷-۲۰۱۲ استفاده می‌کنند و نشان می‌دهند که مالکیت خارجی اثر مثبت بر سیاست اجتناب مالیاتی دارد.

1. Suciarti et al. (2020)

2. Alkurdi & Mardini (2020)

یحیی و یوسف^۱ (۲۰۲۰) با استفاده از آمارهای شرکتهای بیمه کشور نیجریه برای دوره زمانی ۲۰۱۰-۲۰۱۸ و به‌کارگیری رهیافت گشتاورهای تعمیم یافته^۲ نشان می‌دهند که اندازه بنگاه و اهرم مالی اثر مثبتی را بر اجتناب مالیاتی دارد، در حالی که اندازه بنگاه اثر منفی بر اجتناب مالیاتی دارد.

دانگ و همکاران^۳ (۲۰۲۱) در پژوهشی برای ۳۶۹ شرکت ویتنامی طی دوره زمانی ۲۰۲۰-۲۰۰۸ نشان می‌دهند که اندازه بنگاه اثر منفی بر اجتناب مالیاتی دارد. همچنین اهرم مالی و نسبت دارایی بلندمدت کمتر اثر مثبتی بر اجتناب مالیاتی دارد.

دارسانی و سوکارتا^۴ (۲۰۲۱) اثر سودآوری، اهرم مالی و شدت سرمایه را بر اجتناب مالیاتی طی دوره زمانی ۲۰۱۵-۲۰۱۹ با استفاده از رهیافت گشتاورهای تعمیم‌یافته را در اندونزی مورد بررسی قرار می‌دهند. نتایج برآوردها نشان می‌دهد که سودآوری و شدت سرمایه اثر مثبت بر اجتناب مالیاتی دارند، در حالی که اهرم مالی اثر معنی‌داری بر اجتناب مالیاتی ندارند.

چوایی و همکاران^۵ (۲۰۲۲) در پژوهشی برای شرکتهای صنعتی فرانسه طی دوره زمانی ۲۰۱۹-۲۰۱۰ نشان می‌دهند که شرکتهایی که فعالیت‌های مبتنی بر رویه‌های مسئولیت اجتماعی انجام می‌دهند، نسبت به سایرین اجتناب مالیاتی بیشتری دارند.

سانداگ و همکاران^۶ (۲۰۲۲) اثر سودآوری و اندازه شرکت بر اجتناب مالیاتی طی دوره زمانی ۲۰۲۱-۲۰۱۹ را مورد بررسی قرار می‌دهند. نتایج نشان می‌دهد که مهم‌ترین عامل مؤثر بر اجتناب مالیاتی، اندازه بنگاه است. ساری و راملی^۷ (۲۰۲۳) اثر اهرم مالی و اندازه شرکت را بر اجتناب مالیاتی مورد بررسی قرار می‌دهند. آنها در پژوهش خود از آمارهای ۴۵ شرکت صنعتی طی دوره زمانی ۲۰۲۲-۲۰۲۰ برای اندونزی استفاده می‌کنند. نتایج برآوردها نشان می‌دهد که اندازه شرکت و اهرم مالی اثر مثبتی را بر اجتناب مالیاتی دارد.

مدیتی و همکاران^۸ (۲۰۲۴) اثر اهرم مالی و سودآوری را بر اجتناب مالیاتی ۴۵ شرکت اندونزیایی برای دوره زمانی ۲۰۲۲-۲۰۲۰ با استفاده از رهیافت رگرسیون مورد بررسی قرار می‌دهند. نتایج مطالعه آنها نشان می‌دهد که اهرم مالی اثر منفی و سودآوری اثر مثبت و معنی‌داری را بر مالیات پرداختی دارد.

آپریانی و همکاران^۹ (۲۰۲۴) در مطالعه‌ای، با استفاده از آمارهای شرکتهای بورسی صنایع غذایی و آشامیدنی طی دوره ۲۰۲۳-۲۰۱۹ و با استفاده از رهیافت رگرسیون چندمتغیره، اثر سودآوری و اهرم مالی را بر اجتناب مالیاتی مورد بررسی قرار می‌دهند. نتایج برآوردها نشان می‌دهد که سودآوری و اهرم مالی اثر معنی‌داری را بر اجتناب مالیاتی ندارد.

1. Yahaya & Yusuf (2020)
2. Generalized Method of Moments (GMM)
3. Dang et al. (2021)
4. Darsani & Sukartha (2021)
5. Chouaibi et al. (2022)
6. Sandag et al. (2022)
7. Sari & Ramli (2023)
8. Mediaty et al. (2024)
9. Apriani et al. (2024)

آنامن و همکاران^۱ (۲۰۲۴) در مطالعه‌ای برای کشور غنا با استفاده از رگرسیون چندگانه نشان می‌دهند که درک مثبت به برقراری عدالت مالیاتی جامعه و سواد مالی اثر مثبت و معنی‌داری را بر رضایت مالیاتی در کشور غنا دارد.

حسین و همکاران (۲۰۲۴) اثر اندازه شرکت، سودآوری و اهرم مالی را بر اجتناب مالیاتی با استفاده از آمارهای بنگلادش طی دوره زمانی ۲۰۲۰-۲۰۰۹ و به‌کارگیری رهیافت حداقل مربعات کاملاً اصلاح شده (FMOLS)^۲ مورد بررسی قرار می‌دهند. نتایج مطالعات آنها نشان می‌دهد که اندازه شرکتها، اهرم مالی و سودآوری باعث افزایش اجتناب مالیاتی شده است.

لوکات کاپراس و همکاران^۳ (۲۰۲۴) به این سؤال پاسخ می‌دهند که آیا اجتناب مالیاتی علت دستکاری داده‌های مالی است، یا به‌کارگیری آمارهای ۶۳ شرکت رومانی طی دوره زمانی ۲۰۲۱-۲۰۱۶ نشان می‌دهد که درآمد مدیریتی و بازدهی دارایی‌ها باعث کاهش مالیات مؤثر شده است و اندازه شرکت اثر معنی‌داری را بر مالیات مؤثر ندارد.

پراتیوی و فاووزان^۴ (۲۰۲۵) اثر اهرم مالی و درماندگی مالی را بر اجتناب مالیاتی در اندونزی برای دوره زمانی ۲۰۱۸-۲۰۲۲ مورد بررسی قرار داده و نشان می‌دهند که اهرم مالی باعث افزایش اجتناب مالیاتی و درماندگی مالی اثر معنی‌داری بر اجتناب مالیاتی ندارد.

حسین و همکاران^۵ (۲۰۲۵) عوامل مؤثر بر اجتناب مالیاتی در بنگلادش با استفاده از رهیافت گشتاورهای تعمیم‌یافته مورد بررسی قرار داده و نشان می‌دهند که سودآوری شرکت، اندازه شرکت و مدیران مستقل تأثیر مطلوب قابل توجهی بر اجتناب مالیاتی شرکتها دارند.

فهمی و همکاران^۶ (۲۰۲۵) در پژوهشی برای ۵۰۴ شرکت اندونزی نشان می‌دهند که سودآوری و اندازه شرکت اثر منفی بر اجتناب مالیاتی دارد، در حالی که اهرم مالی اثر مثبت بر اجتناب مالیاتی دارد.

۲-۳. جمع‌بندی ادبیات و نوآوری پژوهش

مروری بر مطالعات انجام شده در داخل و خارج نشان می‌دهد که تمام مطالعات، عوامل مؤثر بر اجتناب مالیاتی از قبیل اندازه شرکت، اهرم مالی، سودآوری و غیره را مورد بررسی قرار داده‌اند. این در حالی است که اجتناب مالیاتی ممکن است درصد پایینی از شکاف مالیاتی شرکتها را تعیین نماید. لذا این مطالعه با گامی روبه جلو نسبت به مطالعات انجام شده، شکاف مالیات بین شرکت‌های بورسی را به دست آورد و سهم اجتناب مالیاتی (عوامل قابل توضیح) و فرار مالیاتی (عوامل غیر قابل توضیح) را در شکاف مالیات شرکتها محاسبه می‌نماید. بنابراین موضوع پژوهش کاملاً جدید و دارای نوآوری است.

1. Anaman et al. (2024)

2. Fully modified ordinary least squares (FMOLS)

3. Lucut Capras et al. (2024)

4. Pratiwi & Fauzan (2025)

5. Hossain et al. (2025)

6. Fahmi et al. (2025)

۳. روش‌شناسی پژوهش

شکاف مالیاتی بین بنگاه‌ها تابعی از دو جزء مهم و دارای اهمیت است، جزء اول ناشی از سود و سیاست‌های منتهی به اجتناب مالیاتی است، جزء دوم ناشی از تبعیض و فرار مالیاتی است که بنگاه‌هایی با سطوح برابر از سیاست‌های اجتناب مالیاتی و سود برابر، مالیات‌های متفاوتی را پرداخت می‌کنند. بنابراین یکی از مدل‌هایی که قادر است اثر این دو جزء را از هم تفکیک نماید، مدل‌های تجزیه است. مدل به صورت رابطه (۳) قابل تصریح است:

$$tax_{it} = \beta_0 + \beta_1 pro_{it} + \beta_2 ass_{it} + \beta_3 lev_{it} + \beta_4 cas_{it} + \beta_5 deb_{it} + \beta_6 invi_{it} + \beta_7 inco_{it} + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

در رابطه (۳) اندیس i نشانگر شرکت بورسی و t زمان است. در راستای برآورد رابطه (۳) از گزارش‌ها مالی حسابرسی شده منتهی به اسفندماه هر سال، ۱۱۳ شرکت بورسی طی دوره ۱۳۹۰-۱۴۰۲ استفاده شده است که در وبگاه کدال در دسترس است. جدول (۱) نحوه اندازه‌گیری متغیرها و آمار توصیفی آنها را نشان می‌دهد.

جدول ۱: معرفی متغیرها، نحوه اندازه‌گیری و مقادیر آنها

ویژگی‌های آماری			نحوه محاسبه متغیر	متغیر مدل	متغیر
حداقل	حداکثر	میانگین			
-۰/۰۸	۰/۶۰۸	۰/۱۴	$tax = \frac{\text{درآمد مالیاتی}}{\text{سود قبل از مالیات}}$	tax	مالیات مؤثر
-۰/۴۲	۰/۶۷	۰/۱۸	$pro = \frac{\text{سود خالص}}{\text{کل دارایی}}$	pro	بازدهی دارایی
۱۱/۰۳	۲۲/۲	۱۵/۲	لگاریتم طبیعی کل دارایی	ass	اندازه شرکت
۰/۰۳۱	۱/۸۶	۰/۵۴۹	$lev = \frac{\text{کل بدهی}}{\text{کل دارایی}}$	lev	اهرم مالی
۰/۲۷	۱	۰/۸۸	$deb = \frac{\text{بدهی جاری}}{\text{کل بدهی}}$	deb	نسبت بدهی
۰/۰۰۱۳	۰/۲۸	۰/۰۰۴۹	$cas = \frac{\text{دارایی نقد}}{\text{کل دارایی}}$	cas	نسبت نقدی
۰	۰/۰۵۶	۰/۰۰۴۴	$invi = \frac{\text{دارایی نامشهود}}{\text{کل دارایی}}$	invi	دارایی نامشهود
۰	۴/۷۴	۰/۹۹	$inco = \frac{\text{درآمد عملیاتی}}{\text{کل دارایی}}$	inco	نسبت درآمد عملیاتی

منبع: محاسبات محققین از گزارش‌ها حسابرسی شده شرکت‌های بورسی

عکس‌العمل متفاوت مودیان مالیات به تغییر در عوامل مؤثر بر مالیات، لزوم استفاده از رهیافت رگرسیون چندک را مطرح می‌کند. به این صورت انگیزه اصلی به‌کارگیری رگرسیون کوانتایل این است که با نگاهی دقیق و جامع در ارزیابی متغیر پاسخ، مدلی ارائه شود تا امکان دخالت متغیرهای مستقل، نه تنها در مرکز ثقل داده‌ها، بلکه در تمام قسمت‌های توزیع به ویژه در دنباله‌های ابتدایی و انتهایی فراهم گردد. در همین راستا برآورد مدل

با استفاده از رهیافت چندک ارائه شده است. اما قبل از استفاده رهیافت رگرسیون چندک بایستی نسبت به نرمال نبودن متغیرها اطمینان حاصل کرد، در این راستا از آزمون شاپیرو - ویلک و شاپیرو - فرانسیا استفاده می‌شود. نتایج نشان می‌دهد که فرضیه صفر مبنی بر نرمال بودن آمارها رد شده است. چرا که آماره‌های فوق به ترتیب برابر با $11/88$ و $11/2$ بوده است و مقدار احتمال آزمون‌های ذکر شده کمتر از $0/05$ است، و به این واسطه امکان استفاده از رهیافت چندک امکان پذیر است.

۴. یافته‌های پژوهش

با توجه به اینکه از آماره‌های 113 شرکت بورسی طی دوره زمانی $1390-1402$ استفاده شده است. لذا ابتدا آزمون‌های وابستگی مقاطع پسران، آزمون مانایی *CIPS* و آزمون هم‌انباشتگی وسترلند انجام شده است. نتایج آزمون‌های فوق تأییدی بر مطلوب بودن ساختار داده‌ها برای مدلسازی دارد.^۱

۴-۱. رگرسیون چندک

نتایج برآوردها در جدول (۲) نشان می‌دهد که افزایش سودآوری شرکت‌های بورسی باعث کاهش معنی‌داری در نسبت مالیات موثر شده است. از دلایل اصلی برای منفی بودن اثر سودآوری، وجود سیستم مالیات تنازلی است که با افزایش سودآوری، مالیات به همان اندازه افزایش نیافته است. اما با افزایش نسبت مالیات موثر در چندک‌های بالاتر، با افزایش سودآوری مالیات موثر به طور بیشتری کاهش یافته است و این ناشی از واقعیتی است که ظرفیت پرداخت مالیات از جانب مودیان مالیاتی با محدودیت‌ها و مقاومت‌هایی روبه‌رو است و در واقع در چندک‌های پایین مالیات موثر، این سطح مقاومت کمتر است و به نوعی مودیان به وجود عدالت مالیات تظاهر می‌کنند.

دو فرضیه در رابطه با اثر اندازه بنگاه با مالیات پرداختی وجود دارد. فرضیه هزینه سیاسی بیان می‌کند که شرکت‌های بزرگتر، فشار مالیاتی بیشتری را متحمل می‌شوند. چرا که شرکت‌های بزرگ تحت بررسی‌های دقیق دولت‌ها هستند. به همین دلیل بر اساس قانون این گروه از شرکت‌ها قادر به پرداخت مالیات‌های بیشتری هستند. اما در مقابل فرضیه نفوذ سیاسی بیان می‌کند که شرکت‌های بزرگ دارای قدرت چانه‌زنی بیشتری در مقابل دولت هستند. به همین دلیل هر چه اندازه آنها بزرگتر باشد، مالیات کمتری به طور نسبی می‌پردازند. نتایج برآوردها نشان می‌دهد که با افزایش اندازه بنگاه، مالیات موثر پرداخت شده توسط بنگاه افزایش یافته است، و با افزایش مالیات موثر در چندک‌های بالای مالیات موثر، اثر اندازه به طور معنی‌داری افزایش یافته است. یعنی با افزایش اندازه بنگاه، هر چه مالیات موثر بنگاه در سطح بالاتری قرار داشته باشد. فرضیه هزینه سیاسی بیشتر قابل قبول است. چرا که اطلاعات آنها به طور واضح‌تری در دسترس قرار می‌گیرد، و به همین دلیل مالیات بیشتری را پرداخت می‌کنند. این در حالی است که بنگاه‌های با مالیات موثر پرداختی کمتر، در صورتی که اندازه آنها افزایش یابد، به دلیل نفوذ سیاسی مالیات کمتری پرداخت می‌کنند، لذا به‌طور کلی فرضیه واحدی در این راستا قابل تأیید نیست.

۱. برای کاهش فضا نتایج ذکر نشده است.

جدول ۲: برآورد مدل به روش رگرسیون چندک

متغیرها	چندک ۲۵	آماره Z	چندک ۵۰	آماره Z	چندک ۷۵	آماره Z
سودآوری	***- / .۰۰۹۲۵	-۵۸۵/۷	***- / .۰۱۴۷	-۲۱۳/۴	***- / .۰۲۵۳	-۷۹/۶۱
اندازه شرکت	***- / .۰۰۲۸۲	-۶۸/۲۳	*** / .۰۰۲۴	۲۳/۰۵	*** / .۰۱۴۱	۳۲/۶
اهرم مالی	*** / .۰۲۵	۱۴۰/۷	*** / .۰۴۵۳	۱۹۳/۶	*** / .۰۳۴۴	۳۰/۰۷
نقدینگی	*** / .۰۱۸۵	۱۴۰/۴	*** / .۰۰۵۱۷	۳۶/۶۵	*** / .۰۰۱۸۹	۳/۸۸۳
نسبت درآمد عملیاتی	*** / .۰۱۵۷	۷۳/۹۵	*** / .۰۰۶۹۱	۵۱/۱۱	*** / .۰۰۶۴۳	۱۶
نسبت دارایی نامشهود	***- / .۰۱۳۴	-۸۳/۸۱	***- / .۰۱۲۷	-۱۳۱/۹	***- / .۰۰۵۰۲	-۶/۸۶۹
نسبت بدهی جاری	*** / .۰۰۱۱۸	۴/۸۱۸	*** / .۰۱۴۴	۳۷/۷۳	*** / .۰۰۳۹۵	۵۲/۴۸

*** معنی‌داری در سطح خطای یک درصد.

منبع: یافته‌های پژوهش

اهرم مالی به صورت نسبت بدهی به دارایی تعریف شده است. اهرم مالی نشان‌دهنده توانایی بنگاه‌ها در بازپرداخت بدهی‌ها از طریق دارایی‌ها است. به این صورت که هر چه نسبت بدهی برای بنگاهی بالاتر باشد، از نگاه اعتبار دهندگان، تأمین مالی از ریسک بالایی برخوردار است. بنابراین اهرم مالی بر هزینه بهره بالاتر در بنگاه دلالت می‌کند، و با افزایش هزینه‌ها، سود بنگاه کاهش یافته و مالیات پرداختی به طور معنی‌داری کاهش می‌یابد. اهرم مالی به عنوان نسبتی است که نشان می‌دهد چه میزان از دارایی‌های بنگاه به واسطه وام و بدهی تأمین شده است، در واقع شرکت‌ها برای کاهش سود مشمول مالیات، از بدهی و هزینه بهره متناسب با آن برای کاهش مالیات استفاده می‌کنند. لذا تعیین بهینه اهرم مالی با دو شرایط پر ریسک و مالیات پرداختی کمتر از مهم‌ترین دغدغه‌های مدیران است. نتایج برآوردها در رابطه با اثر اهرم مالی بر مالیات مؤثر پرداختی نشان می‌دهد که اهرم مالی باعث افزایش مالیات مؤثر شده است، و این اثر در چندک‌های میانی مالیات مؤثر پرداختی بالاتر است. دلیل اصلی برای این نتیجه ناشی از واقعیتی است که مالیات مؤثر به صورت نسبت مالیات به سود قبل از مالیات محاسبه شده است، و با افزایش اهرم مالی، کاهش مالیات کمتر از کاهش سود قبل از مالیات بوده است، چرا که با افزایش تورم در اقتصاد و نااطمینانی نسبت به شرایط آینده اقتصادی، تأمین مالی بنگاه‌ها از طریق بدهی با هزینه بالاتری صورت گرفته است و به همین دلیل سود قبل از مالیات به شدت کاهش یافته است، و در واقع مزیت مالیاتی برای تأمین مالی از طریق بدهی در سطح نازلی قرار دارد.

نقدینگی یکی از متغیرهای تعیین‌کننده ساختار مالی بنگاه‌ها است که دلالت بر توانایی بنگاه‌ها در پرداخت تعهدات کوتاه‌مدت است. به این صورت که هر چه میزان نقدینگی در بنگاهی افزایش یابد، توانایی پرداخت مالیات به عنوان یکی از تعهدات مالی افزایش می‌یابد. نتایج برآوردها برای چندک‌های مختلف نشان می‌دهد که افزایش نقدینگی باعث افزایش مالیات مؤثر شده است. نقدینگی از یک طرف به منابع راکد بدون درآمد بنگاه اطلاق می‌شود که باعث کاهش سود قبل از مالیات می‌شود، اما از طرف دیگر به دلیل توانایی پرداخت آنی با منابع در دسترس،

سهولت مالیات پرداختی افزایش می‌یابد. بنابراین، مالیات مؤثر افزایش می‌یابد. اما با قرارگیری بنگاه‌ها در چندک‌های مالیات مؤثر بالاتر، اثر نقدینگی کاهش می‌یابد، چرا که با افزایش در مالیات مؤثر پرداختی، تمایل به پرداخت مالیات به طور معنی‌داری کاهش می‌یابد، و این گروه از بنگاه‌ها اغلب تمایل به فرار مالیاتی دارند، اما چندک‌های پایین مالیاتی، اقدامات منجر به فرار مالیاتی برای آنها منافی را ایجاد نمی‌کند، و به همین دلیل به راحتی مالیات را پرداخت می‌کنند.

یکی از عناصر مهم دارایی‌های هر بنگاهی، دارایی نامشهود است که ملموس و قابل مالیات‌گذاری نیست. واقعیت آن است که ارزش بسیاری از دارایی‌های نامشهود به طور ذهنی تعیین می‌شود، یکی از مصادیق مهم برای دارایی‌های نامشهود، برندهای تجاری است که باعث نوعی اختلاف قیمت در محصولات خواهد شد، به همین دلیل باعث افزایش سود قبل از مالیات می‌شوند، اما قابل مالیات‌گذاری نیستند. نتایج برآوردها نشان می‌دهد که افزایش سهم دارایی نامشهود از کل دارایی‌ها اثر منفی و معنی‌داری را بر مالیات پرداختی دارد، واقعیت آن است که ضریب اثرگذاری در سطح پایینی قرار دارد و این نشان می‌دهد که سهم دارایی نامشهود از کل دارایی در سطح پایینی قرار دارد. علاوه بر این، در چندک‌های بالای مالیات مؤثر، اثر منفی دارایی‌های نامشهود کاهش‌یافته است که این مسئله دلالت بر استفاده حداکثر ظرفیت مالیاتی بنگاه‌ها دارد.

یکی از سیاست‌های مهم دولت‌ها در سال‌های اخیر کاهش مالیات بر تولید بوده است، طوری که در سه سال اخیر، سالانه ۵ درصد مالیات بر تولید کاهش‌یافته است. اما درآمدهای عملیاتی به راحتی قابل مالیات‌گذاری هستند. نتایج برآوردها نشان می‌دهد که نسبت درآمدهای عملیاتی اثر مثبت و معنی‌داری را بر مالیات مؤثر پرداختی دارد. به این واسطه هر چه سهم درآمدهای عملیاتی افزایش یابد، مالیات مؤثر به طور معنی‌داری افزایش می‌یابد، و در چندک‌های بالای مالیات مؤثر پرداختی، اثر آن کاهش می‌یابد، چرا که ساختار مالیات تصاعدی بر سیستم مالیاتی حکفرما نیست که این مورد در سیاست‌های مالیاتی سال‌های اخیر کشور نمود یافته است. در نهایت ترکیب بدهی نیز می‌تواند بر مالیات پرداختی اثر معنی‌داری داشته باشد، به این صورت بدهی بلندمدت نسبت به بدهی جاری اثر متفاوتی را بر مالیات خواهد داشت، چرا که بدهی‌های جاری تعهدی بوده و از محل دارایی‌ها تسویه می‌شوند. بر اساس برآوردها، افزایش نسبت بدهی جاری اثر مثبت و معنی‌داری را بر مالیات مؤثر دارد، به این صورت که هر چه نسبت بدهی جاری در ترازنامه شرکت‌ها افزایش یابد، نرخ کاهش مالیات در مقابل نرخ کاهش سود قبل از مالیات کمتر بوده است و در واقع مزیت مالیاتی بدهی جاری دارای کارکرد مؤثر برای بنگاه‌ها نبوده است و نتایج در طول چندک‌های مختلف نشان می‌دهد که این عدم مزیت مالیاتی بدهی در چندک‌های بالای مالیات مؤثر پرداختی بالاتر خواهد بود، به همین دلیل شرکت‌های با مالیات مؤثر بالاتر، نباید از بدهی جاری به عنوان سیاست اجتناب مالیاتی استفاده نمایند. واقعیت آن است که سیستم مالیاتی در ایران تقریباً در طی ۴ سال اخیر به سرعت رشد کرده است و به دلیل وجود ظرفیت‌های پنهان مالیاتی و عدم ثبات اقتصادی ایران، ممکن است اثرات متغیرها بر مالیات مؤثر پرداختی متفاوت از ادبیات باشد، اما با ساختار اقتصادی ایران کاملاً سازگار هستند.

ویژگی مهم استفاده از رهیافت رگرسیون چندک، عدم اثر برابر متغیرهای توضیحی بر متغیر وابسته در چندک‌های مختلف است. اما واقعیت آن است که ممکن است اثرات نامتقارن متغیرها از نظر آماری معنی‌دار نباشد، در همین راستا از آزمون والد برای برابری ضرایب در چندک‌های مختلف استفاده می‌شود. نتایج آزمون در جدول (۳) نشان می‌دهد که اثر متغیرهای سودآوری و نقدینگی تا سطح خطای ۱۰ درصد در چندک‌های مختلف نامتقارن است، و در واقع سطح و میزان مالیات مؤثر پرداختی تعیین‌کننده اثر متغیرهای نقدینگی و سودآوری است. اما سایر متغیرها از قبیل اندازه بنگاه در چندک ۲۵ و ۵۰ و نسبت درآمد عملیاتی در چندک ۵۰ و ۷۵ اثر نامتقارن وجود ندارد، علاوه بر این اثرات نامتقارن اهرم مالی در هیچکدام از چندک‌ها تأیید نشده است. بنابراین سطح پرداخت مالیات مؤثر تعیین‌کننده اثر اهرم مالی بر مالیات مؤثر پرداختی نیست.

جدول ۳: آزمون برابر بودن ضرایب والد

متغیرها	چندک ۲۵ و ۵۰ (احتمال)	چندک ۲۵ و ۷۵ (احتمال)	چندک ۵۰ و ۷۵ (احتمال)
سودآوری	۲/۸۱ (۰/۰۹)	۹/۴۷ (۰/۰۰)	۵/۸۸ (۰/۰۱)
اندازه بنگاه	۲/۳۶ (۰/۱۲)	۸/۲۸ (۰/۰۰)	۵/۸۸ (۰/۰۱)
اهرم مالی	۰/۲۳ (۰/۶۳)	۰/۰۳ (۰/۸۶)	۱/۵۹ (۰/۲)
نقدینگی	۲/۹۸ (۰/۰۸)	۸/۱۷ (۰/۰۰۴)	۴/۵۶ (۰/۰۳)
نسبت درآمد عملیاتی	۳/۸۵ (۰/۰۵)	۸/۲ (۰/۰۰)	۱/۲ (۰/۲۷)
نسبت دارایی نامشهود	۰/۰۸ (۰/۷۷)	۱/۴۴ (۰/۲۳)	۳/۲۳ (۰/۰۷)
نسبت بدهی جاری	۲/۷۱ (۰/۱)	۵/۲ (۰/۰۲)	۱/۵۴ (۰/۲۱)

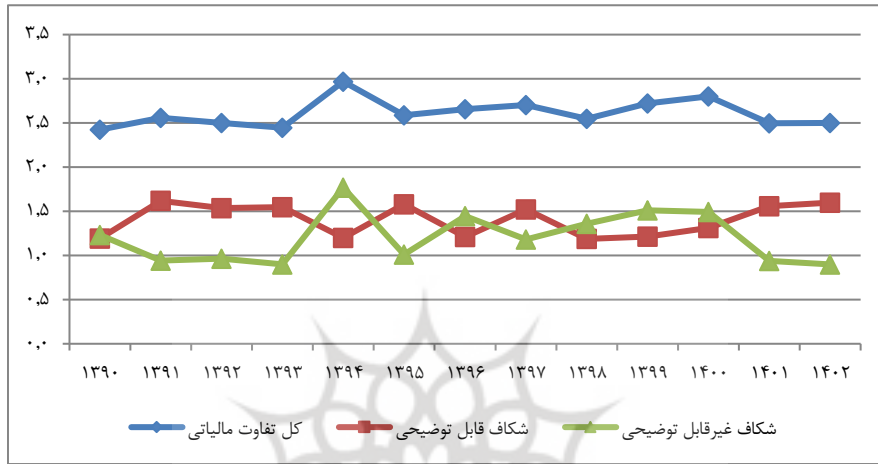
منبع: یافته‌های پژوهش

۴-۱. مدل تجزیه

واقعیت آن است که دولت‌ها به دنبال حداکثر درآمد مالیاتی با استفاده از قوانین هستند. اما مالیات‌دهندگان تمایل دارند که با استفاده از خلاءهای قانونی، مالیات پرداختی خود را کاهش دهند که در برآورد عوامل مؤثر بر مالیات پرداختی به آنها پرداخته شده است. اما پاسخ به این سؤال که آیا تفاوت مالیات بین بنگاه‌ها ناشی از فعالیت‌های اجتناب مالیاتی و یا قوانین مالیاتی و فرار مالیاتی است، مهم و دارای ارزش است. در واقع تفاوت مالیات ناشی از سیاست‌های اجتناب مالیاتی بر اهمیت سیاست‌های درون بنگاهی دلالت دارد. در این راستا از مدل‌های تجزیه استفاده می‌شود.

شکل (۲) نتایج برآورد مدل به روش تجزیه اکساکا را نشان می‌دهد که از سال ۱۳۹۸ تا ۱۴۰۰ شکاف مالیاتی افزایش یافته است، و سهم عوامل غیر قابل اندازه‌گیری مانند فرار مالیاتی و برخورداری از مشوق‌های مالیاتی از ۵۵ درصد در سال ۱۳۹۹ به رقم ۳۶ درصد در سال ۱۴۰۲ کاهش یافته است. این نشان می‌دهد که کارایی مالیات افزایش یافته است، اما سهم تفاوت مالیات به دلیل سیاست‌های اجتناب مالیاتی از رقم ۴۴ درصد در سال ۱۳۹۹ به رقم ۶۴ درصد در سال ۱۴۰۲ افزایش یافته است. واقعیت آن است که درآمدهای مالیاتی در سه سال ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۲ به ترتیب به اندازه ۵۹، ۵۴ و ۷۱ درصد افزایش یافته است که این نرخ افزایش در درآمدهای

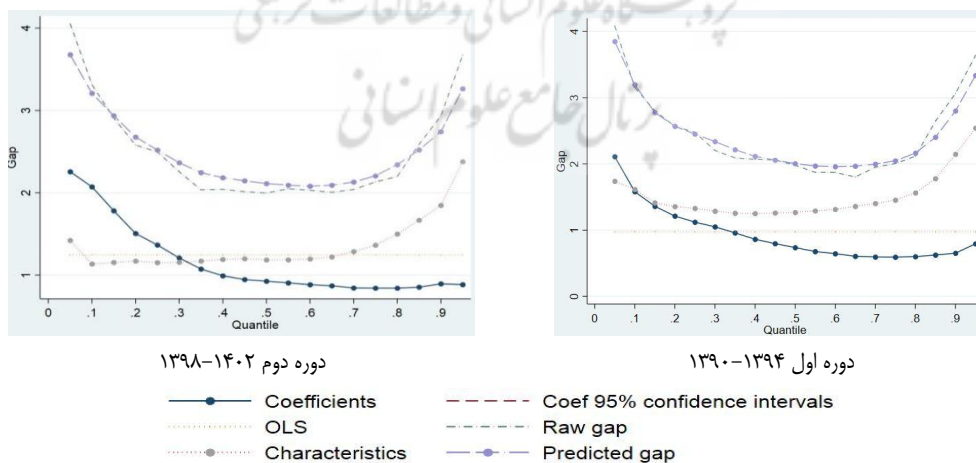
مالیاتی ناشی از افزایش پایه‌های مالیاتی و نرخ مالیاتی در سال‌های اخیر بوده است، و نرخ پیشرفت فناوری و گسترش سامانه‌های مالیاتی در سال‌های اخیر به سرعت رشد کرده است تا بتواند مودیان مالیاتی را به صورت صحیح شناسایی نماید که البته موفقیت نسبی در این زمینه به دست آمده است؛ بنابراین با توجه به اینکه طی دوره زمانی ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۲ سهم سیاست‌های منجر به اجتناب مالیاتی بالغ بر ۵۰ درصد و معادل با ۵۴ درصد است، اهمیت نوع مدیریت برای تعیین ساختار مالی بنگاه‌ها مهم و دارای ارزش است.

شکل ۲: مدل تجزیه اکساکا-بلیندر

منبع: یافته‌های پژوهش

تجزیه اکساکا - بلیندر تنها میانگین تفاوت درآمدهای مالیاتی را مورد بررسی قرار می‌دهد، و برای بررسی سهم تفاوت سیاست‌های اجتناب مالیاتی در مقابل سایر عوامل در کل توزیع از تجزیه ماچادو - متا استفاده می‌شود. نتایج برآورد مدل به صورت شکل (۳) نشان داده شده است.

شکل ۳: مدل تجزیه ماچادو - متا

منبع: یافته‌های پژوهش

نتایج تجزیه ماچادو - متا در شکل (۳) نشان می‌دهد که در دوره دوم مطالعه نسبت به دوره اول شکاف مالیاتی کل افزایش یافته است، اما میزان شکاف ناشی از اجتناب مالیاتی برای تمام چندک‌ها کاهش یافته است و به عبارتی نوعی همسویی سیاست‌های ترازنامه‌ای و سود و زیان در بین شرکت‌های بورسی وجود دارد، به گونه‌ای که اغلب شرکت‌های بورسی قادر به بهره‌مندی از این سیاست‌ها هستند، اما جزء ناشی از سایر عوامل که تحت عنوان جزء غیر قابل توضیحی مانند سیاست‌های فرار مالیاتی و استفاده از ظرفیت قانونی مشوق‌های مالیاتی مطرح است، به طور معنی‌داری افزایش یافته است. طوری که سهم مؤلفه‌های مبتنی بر عدالت مالیاتی طی دوره اول در پنج چندک پایین مالیاتی برابر با ۵۱ درصد بوده است و در دوره دوم به ۴۱ درصد کاهش یافته است. اما سهم این جزء در ۴ چندک بالای مالیاتی در دوره اول برابر با ۷۵ درصد و در دوره دوم به ۶۸ درصد کاهش یافته است. با توجه به گستردگی فعالیت‌های اقتصادی و تنوع در مشوق‌های مالیاتی بروز چنین نتیجه‌ای قابل انتظار بوده است. همچنین، بررسی سهم دو جزء مذکور از شکاف مالیاتی نشان می‌دهد که سهم جزء ناشی از اجتناب مالیاتی به طور معنی‌داری کاهش یافته است و سهم جزء ناشی از عوامل غیر قابل توضیحی به طور معنی‌داری در تمام چندک‌ها افزایش یافته است. بنابراین علی‌رغم افزایش سطح مالیات‌ها، به طور نسبی سهم رانت و فساد در مالیات ستانی افزایش یافته است.

۵. نتیجه‌گیری و پیشنهادها

با کاهش درآمدهای نفتی، سهم مالیات در درآمدهای دولت در سال‌های اخیر به شدت افزایش یافته است، طوری که نرخ رشد درآمدهای مالیات در سه سال اخیر به طور سالانه بالغ بر ۵۰ درصد رشد کرده است، اما واقعیت آن است که پویایی درآمدهای مالیاتی وابسته به اعتماد بین مالیات‌دهندگان و دولت است، طوری که با برقرار عدالت مالیاتی (نرخ بهینه مالیات بر اساس اصل توانایی پرداخت و فایده) و کارایی مالیاتی (صرف مالیات در پیشران‌های اقتصادی) توانایی و تمایل به پرداخت مالیات از جانب مودیان را افزایش و هزینه جمع‌آوری مالیات از جانب دولت در حداقل قرار گیرد. در چنین سیستمی شکاف مالیات ناشی از اجتناب مالیاتی و مؤلفه‌های تعیین‌کننده توانایی پرداخت هستند، در همین راستا پژوهش حاضر با استفاده از آمارهای ۱۱۳ شرکت بورسی طی دوره ۱۴۰۲-۱۳۹۰ به بررسی عوامل مؤثر بر مالیات پرداختی و سهم عدالت مالیاتی در شکاف مالیاتی می‌پردازد. نتایج نشان می‌دهد که تقریباً طی دوره زمانی ۱۳۹۰-۱۴۰۲ تقریباً ۵۴ درصد از شکاف مالیاتی به واسطه مؤلفه‌های عدالت مالیاتی قابل توضیح است و رهیافت ماچادو - متا نشان می‌دهد که در چندک‌های پایین مالیاتی سهم فرار مالیاتی و تبعیض مالیاتی در شکاف مالیات‌ها بالاتر و در چندک‌های بالای مالیاتی سهم مؤلفه عدالت مالیاتی بالاتر است؛ لذا در راستای بهبود سهم عدالت مالیاتی از تفاوت مالیاتی ابتدا اینکه سامانه‌های جامع وضعیت مالی شرکت‌های بورسی توسعه و گسترش یابد، و دوم اینکه سهم تبصره‌های مالیاتی در تعیین مالیات کاهش و بر اساس قوانین مالیات یکپارچه مالیات اخذ شود که این مسئله هم رضایت مالیاتی را افزایش می‌دهد و هم باعث بهبود پایداری درآمدهای مالیاتی می‌شود.

توضیحات تکمیلی

مشارکت نویسندگان

این مقاله برگرفته از رساله دکتری **رؤیا رحیمی** در رشته علوم اقتصادی است که تحت راهنمایی دکتر **علی فلاحتی** و با مشاوره دکتر **آزاد خانزادی** و دکتر **محمدشریف کریمی** در گروه اقتصاد، دانشگاه رازی انجام شده است.

تضاد منافع

نویسندگان اعلام می‌کنند که هیچ‌گونه تضاد منافع در این پژوهش وجود ندارد.

حامی مالی

نویسندگان هیچ‌گونه حمایت مالی برای تحقیق، تألیف و انتشار این مقاله دریافت نکرده‌اند.

شناسه اُرکید (ORCID)

<https://orcid.org/0009-0009-9980-3068>

رؤیا رحیمی

<https://orcid.org/0000-0002-6569-0044>

علی فلاحتی

<https://orcid.org/0000-0002-2060-275X>

آزاد خانزادی

<https://orcid.org/0000-0002-5967-6756>

محمد شریف کریمی

منابع و مأخذ

- ابریشمی، وحید، مومنی، ماندان، آرای، وحید و ربیعی مندجین، محمدرضا. (۱۴۰۳). دریافت مالیات مبتنی بر عدالت مالیاتی با رویکرد دولت الکترونیک. *مدیریت بازاریابی هوشمند*، ۵(۴)، ۴۰۳-۴۲۳. <https://doi.org/JABM.3.2.15564.350777>
- اسکندری، علیرضا و درستان، سمیه. (۱۴۰۱). تأثیر مکانیسم‌های حاکمیت شرکتی، سودآوری، اهرم مالی و مدیریت سود بر اجتناب از پرداخت مالیات در بورس اوراق بهادار تهران. *چشم‌انداز حسابداری و مدیریت*، ۵(۶۸)، ۱۰۸-۱۲۵. https://www.jamv.ir/article_163440.html
- الماسی، حسن، عاملی، آنزلا و حاج محمدی، فرشته. (۱۳۹۳). بررسی طرز تلقی مؤدیان نسبت به انصاف نظام مالیاتی و تأثیر آن بر رفتار تمکین مالیاتی. *پژوهشنامه مالیات*، ۲۲(۲۲)، ۲۲۱-۲۴۹. <http://taxjournal.ir/article-1-420-fa.html>
- بختیاری، مسعود. (۱۴۰۴). تأثیر فشردگی سرمایه بر اجتناب مالیاتی در شرکت‌های پذیرفته‌شده در بورس تهران. *سیاست‌های مالی و اقتصادی*، ۱۳(۴۹)، ۱۱۳-۱۳۹. <https://qjefp.ir/article-1-1662-fa.html>
- بیات مانیزانی، محمدرضا. (۱۴۰۳). رابطه نوع سهامداران و نسبت جریان نقدی با اجتناب مالیاتی با رگرسیون چند متغیره. *چشم‌انداز حسابداری و مدیریت*، ۷(۹۰)، ۲۷۲-۲۸۵. https://www.jamv.ir/article_201113.html
- حقیقی‌فشی، شیرین، بنی‌مهد، بهمن، اوحدی، فریدون، و همتی، بهرام. (۱۳۹۹). بررسی تأثیر ابعاد هنجارهای اجتماعی و شخصی بر تمکین مالیاتی. *دانش حسابداری و حسابرسی مدیریت*، ۹(۳۳)، ۴۱-۵۹. https://www.jmaak.ir/article_15629.html
- دودکانلوی میلان، جلال و صدیقی، روح اله. (۱۴۰۰). بررسی تأثیر بدهی و جریان‌های نقد آزاد بر اجتناب مالیاتی با تأکید بر نقش مالکیت نهادی. *پژوهشنامه مالیات*، ۲۹(۵۲)، ۱۵۲-۱۳۱. <http://dx.doi.org/10.52547/taxjournal.29.52.131>

زارع، علیرضا، افشانی، سیدعلیرضا، اسلامی، حسین، توتونچی، جلیل و روحانی، علی. (۱۴۰۱). کاوشی کیفی در بسترهای اجتماعی فرایند پرداخت مالیات. *جامعه‌شناسی کاربردی*، ۳۳(۳)، ۲۹-۵۰. <https://doi.org/10.22108/jas.2022.131606.2228>

سعیدی، عباس و حسینی، رضا. (۱۴۰۳). بررسی تأثیر مالکیت نهادی، اهرم مالی و نقدینگی بر اجتناب مالیاتی در شرکت‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار تهران. *چشم انداز حسابداری و مدیریت*، ۷(۹۱)، ۱۸۶-۱۹۹. https://www.jamv.ir/article_203268.html

طاهری، ماندانا و جلیلی، محمد. (۱۴۰۲). اجتناب مالیاتی شرکت‌ها و تبیین رابطه آن با بیش‌اطمینانی مدیران و ویژگی‌های کمیته حسابرسی. *پژوهشنامه مالیات*، ۳۱(۵۷): ۲۹-۵۰. <http://dx.doi.org/10.61186/taxjournal.31.57.2>

عزیزی، صدیقه و جوکار، حسین. (۱۴۰۰). تأثیر مسئولیت‌پذیری اجتماعی و نقش تعدیلی اندازه شرکت بر اجتناب مالیاتی با استفاده از معادلات ساختاری. *حسابداری و منافع اجتماعی*، ۱۱(۴)، ۱۲۳-۱۵۶. <https://doi.org/10.22051/jaasci.2022.34961.1618>

فخار، مرجان، فغانی‌ماکرانی، خسرو و فاضلی، نقی. (۱۴۰۲). بررسی تأثیر عوامل مؤثر بر اجتناب مالیاتی و ارائه مدل بهینه پیشگیری از اجتناب مالیاتی، *تحقیقات حسابداری و حسابرسی*، ۱۵(۵۹): ۸۶-۶۳. <https://doi.org/10.22034/iaar.2023.185327>

فلاح سوقه، امیر، خریدار، سینا، پورعلی، محمدرضا، و صمدی لرگانی، محمود. (۱۴۰۲). بررسی عوامل مؤثر بر اجتناب مالیاتی با استفاده از معادلات رگرسیون خطی. *دانش حسابداری و حسابرسی مدیریت*، ۱۲(۴۵)، ۵۳۳-۵۴۴. https://www.jmaak.ir/article_23524.html

قادری، بهمن، کفعمی، مهدی و کریمی حصار، فرشاد. (۱۳۹۷). بررسی تأثیر عوامل مالی و غیرمالی مؤثر بر شکاف مالیاتی. *چشم‌انداز حسابداری و مدیریت*، ۱(۲)، ۱-۱۶. https://www.jamv.ir/article_74172.html?lang=fa

قوی پنجه، رامین و غریب، حجت. (۱۳۹۷). بررسی رابطه بین محدودیت در تأمین مالی و اجتناب مالیاتی. *سیاست‌های مالی و اقتصادی*، ۶(۲۱)، ۱۵۹-۱۸۲. <http://qjefep.ir/article-1-855-fa.html>

کاظمی علوم، مهدی، ختن لو، محسن و سهرابی، امین. (۱۴۰۴). تأثیر کیفیت اطلاعات حسابداری بر اجتناب مالیاتی مبتنی بر روابط سیاسی. *تحقیقات حسابداری و حسابرسی*، مقالات آماده انتشار، انتشار آنلاین از تاریخ ۰۶ مرداد ۱۴۰۴. https://www.iaqaar.com/article_226069.html

گرایی نژاد، علیرضا و چپردار، الهه. (۱۳۹۱). بررسی عوامل مؤثر بر درآمدهای مالیاتی در ایران. *اقتصاد مالی (اقتصاد مالی و توسعه)*، ۶(۲۰)، ۹۲-۶۹. <https://dorl.net/dor/20.1001.1.25383833.1391.6.20.3.3>

نمازیان، علی، پورحیدری، امید و زینلی، حدیث. (۱۴۰۰). بررسی تأثیر نرخ مؤثر مالیاتی و کیفیت حاکمیت شرکتی بر فرار مالیاتی و فساد مالیاتی. *بررسی‌های حسابداری و حسابرسی*، ۲۸(۳)، ۵۰۷-۵۳۲. <https://doi.org/10.22059/acctgrev.2021.313990.1008470>

References

- Abrishami, V., Momeni, M., Araee, V. & Rabiei Mandejin, M. R. (2024). Tax collection based on tax justice with an e-government approach. *Journal of Intelligent Marketing Management*, 5(4), 403-423. <https://doi.org/JABM.3.2.15564.350777> [In Persian].
- Alkurdi, A., & Mardini, G. H. (2020). The impact of ownership structure and the board of directors' composition on tax avoidance strategies: empirical evidence from Jordan. *Journal of Financial Reporting and Accounting*, 18(4), 795-812. <https://doi.org/10.1108/JFRA-01-2020-0001>.

- Almasi, H., Ameli, A. & Hajmohamadi, F. (2014). The Study of Taxpayer's Perceptions of Tax System's Fairness and its Effect on Tax Compliance Behavior. *Journal of Tax Research*, 22 (22), 221-249. <http://taxjournal.ir/article-1-420-fa.html> [In Persian].
- Anaman, P. D., Ahmed, I. A., & Amanamah, R. (2024). Financial literacy, perceived justice in the tax system and tax compliance: A Sub-Saharan African perspective. *SEISENSE Business Review*, 4(1), 217-232. <https://doi.org/10.33215/wf4g1e04>.
- Apriani, R., Mulyani, S., & Setiawati, E. (2024). The Influence of Profitability and Leverage on Tax Avoidance in Food and Beverage Companies Registered on BEI in 2019-2023 (Tri Wulan III). *JISIP (Jurnal Ilmu Sosial dan Pendidikan)*, 8(2), 1224-1234. <http://dx.doi.org/10.58258/jisip.v8i2.6722>
- Azizi, S. & Jokar, H. (2022). The Effects of Corporate Social Responsibility and Moderating Role of Size Firm on the Tax Avoidance Using Structural Equation Modeling. *Journal of Accounting and Social Interests*, 11(4), 123-156. <https://doi.org/10.22051/jaasci.2022.34961.1618> [In Persian].
- Bakhtiari, M. (2025) The Impact of Capital Intensity on Tax Avoidance in Companies Listed on the Tehran Stock Exchange. *Quarterly Journal of Fiscal and Economic Policies*, 13(49), 113-139. <http://qjefp.ir/article-1-1662-en.html> [In Persian].
- Bayat, M. (2024). The relationship between type of shareholders and cash flow ratio with tax avoidance with multivariate regression. *Journal of Accounting and Management Vision*, 7(90), 272-285. https://www.jamv.ir/article_201113.html [In Persian].
- Bird, R. M., & Zolt, E. M. (2014). Redistribution via taxation: The limited role of the personal income tax in developing countries. *Annals of Economics and Finance*, 15(2), 625-683. <https://ideas.repec.org/a/cuf/journal/y2014v15i2birdzolt.html>
- Blinder. A.S.,(1973). Wage Discrimination: Reduced Form and Structural Estimates. *Journal of Human Resources*. 4(8), 436-455. <https://doi.org/10.2307/144855>.
- Chouaibi, J., Rossi, M., & Abdessamed, N. (2022). The effect of corporate social responsibility practices on tax avoidance: an empirical study in the French context. *Competitiveness Review: An International Business Journal*, 32(3), 326-349. <https://doi.org/10.1108/CR-04-2021-0062>
- Dang, V. C., & Tran, X. H. (2021). The impact of financial distress on tax avoidance: An empirical analysis of the Vietnamese listed companies. *Cogent Business & Management*, 8(1), 1953678. <https://doi.org/10.1080/23311975.2021.1953678>
- Darsani, P. A., & Sukartha, I. M. (2021). The effect of institutional ownership, profitability, leverage and capital intensity ratio on tax avoidance. *American Journal of Humanities and Social Sciences Research (AJHSSR)*, 5(1), 13-22. <https://www.ajhssr.com/wp-content/uploads/2021/01/C215011322.pdf>
- Dudkanluy Milan, J. & Siddiqui, R. (2022). Investigating the Impact of Debt and Free Cash Flows on Tax Avoidance with Emphasis on the Role of Institutional Ownership. *Journal of Tax Research*, 29(52),131-152. <http://dx.doi.org/10.52547/taxjournal.29.52.131> [In Persian].
- Eskandari, A. & Darestan, S. (2022). The effect of corporate governance mechanisms, profitability, financial leverage and profit management on tax avoidance in Tehran Stock Exchange. *Journal of Accounting and Management Vision*, 5(68), 108-125. https://www.jamv.ir/article_163440.html [In Persian].
- Fahmi, Z., & Naibaho, E. A. B. (2025). The Impact of Profitability, Firm Size, and Leverage on Tax Avoidance: Moderating Role of Parent Company Location. *Advances in Management and Applied Economics*, 15(3), 1-2. <https://doi.org/10.47260/amae/1532>

- Fakhar, M., Faghani Makrani, K. & Fazeli, N. (2023). Investigating the Impact of Factors Affecting Tax Avoidance and Presenting an Optimal Tax Avoidance Prevention Model. *Accounting and Auditing Research*, 15(59), 63-86. <https://doi.org/10.22034/iaar.2023.185327> [In Persian].
- Fallah Sougheh, A., Kheradyar, S., Pourali, M. R. & Samadi Largani, M. (2023). the Factors Affecting Tax Avoidance Using Linear Regression Equations. *Journal of Management Accounting and Auditing Knowledge*, 12(45), 533-544. https://www.jmaak.ir/article_23524.html [In Persian].
- Geraeinezhad, Gh. & Chapardar, E. (2012). A Survey On The Determinants Of Tax Revenue In Iran. *Journal Of Financial Economics (Financial Economics And Development)*, 6(20), 69-92. <https://dorl.net/dor/20.1001.1.25383833.1391.6.20.3.3> [In Persian].
- Ghavi Panjeh, R. & Gharib, H. (2018). The Relationship between Financial Constraints and Tax Avoidance. *Quarterly Journal of Fiscal and Economic Policies*, 6(21), 159-182. <http://qjefp.ir/article-1-855-fa.html> [In Persian].
- Haghighi fashi, S., Banimahd, B., Ohadi, F., & Hemmati, B. (2021). Investigating the Impact of Dimensions of Social and Personal Norms on Tax compliance. *Journal Of Accounting Knowledge And Management Auditing*, 9(33), 41-59. https://www.jmaak.ir/article_15629.html [In Persian].
- Hossain, M. S., Ali, M. S., Islam, M. Z., Ling, C. C., & Fung, C. Y. (2024). Nexus between profitability, firm size and leverage and tax avoidance: evidence from an emerging economy. *Asian Review of Accounting*, 32 (5), 759–780. <https://doi.org/10.1108/ARA-08-2023-0238>.
- Hossain, M. S., Ali, M. S., Islam, M. Z., Safiuddin, M., Ling, C. C., & Fung, C. Y. (2025). The nexus of firms characteristics and tax avoidance—do independent directors have a role? Evidence from Bangladesh. *Journal of Accounting in Emerging Economies*, 15(3), 623-644. <https://doi.org/10.1108/JAEE-03-2024-0120>.
- Kazemiolum, M., Khotanlou, M. & Sohrabi, A. (2025). The impact of accounting information quality on tax avoidance based on political relations. (e226069). *Accounting and Auditing Research*, Articles in Press, Accepted Manuscript, Available Online from 28 July 2025. https://www.iaaar.com/article_226069.html [In Persian].
- Lucut Capras, I., Achim, M. V., & Mara, E. R. (2024). Is tax avoidance one of the purposes of financial data manipulation? The case of Romania. *The Journal of Risk Finance*, 25 (4), 588–601. <https://doi.org/10.1108/JRF-11-2023-0273>.
- Machado, J. & Mata, J. (2005). Eounterfactual decomposition of changes in wage distribution using quantile regression, *Journal of Applied Econometrics*, 445-465. <https://doi.org/10.1002/jae.788>
- Mediaty, M., Habbe, A. H., & Awaluddin, M. R. (2024). Effect of Transfer Pricing, Profitability, and Leverage on Tax Avoidance. *Advances In Social Humanities Research*, 2(2), 134-141. <http://dx.doi.org/10.29103/micolls.v3i-.540>
- Musgrave, R. A., & Musgrave, P. B. (1989). *Public Finance in Theory and Practice*. New York, NY: McGraw-Hill. <https://doi.org/10.2307/134487>
- Namazian, A. , Pourheidari, O. & Zeinali, H. (2021). Investigating the Effect of Effective Tax Rate and Quality of Corporate Governance on Tax Evasion and Tax Corruption. *Accounting and Auditing Review*, 28(3), 507-532. <https://doi.org/10.22059/acctgrev.2021.313990.1008470>. [In Persian].
- Oaxaca, R., (1973). Male-Female Wage Differentials in Urban Labor Markets. *International Economic Review*. 14, 693–709. <https://doi.org/10.2307/2525981>

- Pratiwi, S. A. D. & Fauzan, F. (2025). The Effect of Leverage, Financial Distress, and Transfer Pricing on Tax Avoidance (Empirical Study on Energy Sector Manufacturing Companies Listed on the Indonesia Stock Exchange for the 2018–2022 Period). *Indonesian Interdisciplinary Journal of Sharia Economics (IJSE)*, 8(1), 1594-1612. DOI: <https://doi.org/10.31538/ijse.v8i1.6073>.
- Qaderi, B. , Kafami, M. & Karimi, F. (2018). The Effect of Financial and Non-Financial Firms Characteristics on Tax Gap. *Journal of Accounting and Management Vision*, 1(2), 1-16. https://www.jamv.ir/article_74172.html?lang=en [In Persian].
- Saeidi, A. & hosseini, R. (2024). Investigating the effect of institutional ownership, financial leverage and liquidity on tax avoidance listed firms on the Tehran Stock Exchange. *Journal of Accounting and Management Vision*, 7(91), 186-199. https://www.jamv.ir/article_203268.html [In Persian].
- Saez, E., & Zucman, G. (2016). Wealth Inequality in the United States since 1913: Evidence from Capitalized Income Tax Data. *The Quarterly Journal of Economics*, 131(2), 519-578. <https://doi.org/10.1093/qje/qjw004>.
- Sandag, E. C., Rotinsulu, C. N. M., Tandianwan, V., & Rinaldi, M. (2022). Profitability and company size have a strong influence on tax avoidance. *Al-Kharaj: Journal of Islamic Economic and Business*, 4(2), 23-39. <https://doi.org/10.24256/kharaj.v4i2.3602>
- Sari, P. I. P., & Ramli, A. H. (2023). The Effect Of Leverage, Company Size, Company Risk On Tax Avoidance In 2020-2022: Case Study of a Manufacturing Company in the Raw Materials Sector. *Jurnal Ilmiah Akuntansi Kesatuan*, 11(3), 625-636. <https://doi.org/10.37641/jiakes.v11i3.2074>
- Smith, A. (1776). *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations: Volume One*. London: printed for W. Strahan; and T. Cadell, 1776. <http://hdl.handle.net/1842/1455>.
- Suciarti, C., Suryani, E., & Kurnia, K. (2020). The effect of leverage, capital intensity and deferred tax expense on tax avoidance. *Journal of Accounting Auditing and Business*, 3(2), 2-38. <https://doi.org/10.24198/jaab.v3i2.28624>
- Taheri M, Jalili M. (2023). Tax Avoidance and its Relationship with Manager Overconfidence and Audit Committee Characteristics. *Journal of Tax Research*, 31 (57), 29-50. <http://dx.doi.org/10.61186/taxjournal.31.57.2> [In Persian].
- Yahaya, K. A., & Yusuf, K. (2020). Impact of company characteristics on aggressive tax avoidance in Nigerian listed insurance companies. *Journal of Administration Business*, 9(2), 101-111. <https://doi.org/10.14710/jab.v9i2.30512>
- Zare, A., Afshani, S., Eslami, H., Totonchi, J. & Ruhani, A. (2022). Qualitative Exploration of the Social Context of the Tax Payment Process. *Journal of Applied Sociology*, 33(3), 29-50. <https://doi.org/10.22108/jas.2022.131606.2228> [In Persian].